

עבודה סמינריונית מגיש: עו"ד דויד יוסף, ת.ז. 032151979

תואר שני במשפטים תשע"ט – תש"פ 2019 - אוניברסיטת בר אילן.

מרצה: פרופ' עמיחי רדזינר

התאמתה של הכתובה למציאות המשפטית והחברתית של ימינו.

תוכן:

3	1. מעין הקדמה - מהי כתובה ומה מטרתה
3	2. שאלת המחקר
4	3. מקור הכתובה וחשיבותה בדין העברי
6	4. הצגת הקושי ההלכתי והסבר המושג 'גט מעושה'
5	5. תוספת כתובה
6	6. חוק יחסי ממון - הלכת השיתוף
6	7. אכיפת כתובה
6	8. דינים נוספים הנוגעים לכתובה
7	9. קשיים בסעיפי החוק
8	10. השוואה בין הדין האזרחי והעברי בנוגע למאזן שבין כתובה-הסכם ממון-ירושה.
8	11. "פס"ד בלגור"
9	12. הדיון ההלכתי בעניין פס"ד בלגור
12	13. בע"מ פלונית נ' פלוני
13	14. פרשת קיפר
13	15. פס"ד פילוסוף
17	16. דיון הלכתי בעניין פס"ד פלונית
19	17. דיון הלכתי רחב לאור פסיקת בתי הדין הרבניים
32	18. דברי סיכום
33	19. רשימה ביבליוגרפית

בעבודה זו אנסה לגעת בנושא האם הכתובה במתכונתה ממשיכה להיות קיימת? וככל שהיא קיימת ומהותית, מהו משקלה כיום ביחס לדין בימינו; בדין העברי, בדין האזרחי ומה שביניהם.

1. מעין הקדמה - מהי כתובה ומה מטרתה?

הכתובה הינו מסמך משפטי המעיד על ההתחייבויות שהבעל מקבל על עצמו כלפי האישה עם הנישואין, מוסד זה החל עוד מימי 'אברהם אבינו'¹, כמו שציין ביהמ"ש ב'פס"ד פלונית'², כך שמוסד הכתובה הנו קדום ומושרש באופן עמוק במסורת ובהלכה היהודית ובדין העברי בימינו, כפי שיתבאר בהרחבה בהמשך.

נהוג כי הכתובה כוללת שלוש התחייבויות של הבעל: (א) עיקר הכתובה לרבות מזונותיה, (ב) דמי כתובה ותוספת הכתובה, (ג) נדוניה: רכוש שהביאה עמה ותחזור עם פקיעת הנישואין. הכתובה נמסרת לאישה קודם כניסתה לחופה ומחייבת את הבעל לשלם לאשתו סכום מסוים בזמן גירושין, וכן חיוב על היורשים לשלם לאישה אם התאלמנה³. מקובל כי הכתובה נשארת ברשות האישה או מצויה במשמרת אצל מי מבני משפחתה.

זאת, בנוסף ליתר החיובים החלים על הבעל כלפי אשתו, על מנת לתת לאישה מעמד חוקי וחזק כנגד הטבות שמקבל הבעל, עליו חלים חיובים רבים יותר כלפי אשתו, ולחיזוק התא המשפחתי⁴.

אך האם צריך להיות כך בימינו אנו? בעבר, נהוג היה שהאישה היתה מצויה בבית, מטפלת בענייני הבית ומגדלת את ילדי בני הזוג, והרכוש שנצבר היו נחשבים לרכושו הבלעדי של הגבר, למעט נכסי צאן ברזל ונכסי המלוג חוזרים אליה, וכתובתה.

משמעותה המקורית של הכתובה נועדה להיות משקולת על החלטתו של הבעל להוציאה, קרי, 'שלא תהא קלה בעיניו', ובמובנה הפיננסי, שימשה הכתובה סיוע כלכלי לאישה, המוצאת את עצמה פרודה או אלמנה ללא רכוש, והייתה מעין קרן פיזיים ליום אפור;

קרן חיסכון המאפשרת לה שלא למצוא עצמה חסרת כל לגמרי, או אז, כספי הכתובה היו צריכים להספיק לה לתקופת זמן עד שתוכל האישה לעמוד על רגליה שוב ולדאוג לעצמה במצבה החדש⁵.

אך בתקופה בה אנו חיים וביחס לתקופות קדומות, מעמדה של האישה השתנה מבלי הכר; האישה מבקשת לממש את עצמה ובכלל זה לצאת, לפתח קריירה, לעבוד ולהשתכר - ולעתים האישה משתכרת בשכר הגבוה מבן זוגה.

אם כן, החוק האזרחי קובע כי ברירת המחדל היא שהאישה זכאית למחצית הרכוש שנצבר על ידי בני הזוג אלא אם מצוין אחרת בחוק ו/או בהסכם כאמור ומשכך, יש לבחון האם סביר שהאישה תצא עם כתובתה נכסי צאן, ונכסי המלוג על פי הדין העברי, ובנוסף גם עם מחצית מהרכוש שנצבר, בהתאם לחוק.

כל זאת במקרים הנדרשים לכך, שכן בדרך כלל, זוגות המבקשים להתגרש מסדירים אגב הסכם הגירושין את יתר התנאים כמו גם את רכושם ובכלל זה, האישה מוותרת על כתובתה ועל תוספת כתובתה⁶.

2. שאלת המחקר:

לאור כל האמור עד כה, שאלת המחקר בעבודה זו תהא:

משקלה והתאמתה של הכתובה למציאות המשפטית והחברתית של ימינו – הדין העברי מול הדין האזרחי ומה שביניהם, במאזן שבין הכתובה אל מול הסכם ממון ו/או צוואה / ירושה

¹ רש"י, בראשית, כ"ה, ו

² 9692/02 פלוגית נ' פלוני, סב(3) 29 עמ' 10 (2007),

³ שרשבסקי-קורינאלדי, דיני משפחה, כרך א', 228 (2015)

⁴ בנציון שרשבסקי, דיני משפחה, מהדורה רביעית מורחבת, עמ' 89-88 (1993)

⁵ א' רוזן-צבי, דיני המשפחה בישראל בין קודש לחול, 237 (1990)

⁶ אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, עמ' 324 תחומין כא (תשס"א)

3. מקור הכתובה וחיבותה בדין העברי:

אמנם, למעלה הובא כי הכתובה החלה עוד מימי אברהם אבינו, אך לעניין היות הכתובה לעניין מסמך מחייב את כלל הציבור, האם היא חיוב דאורייתא או דרבנן, הדעות חלוקות;

נקבע לבסוף בגמרא, כי כתובה הינה חיוב דרבנן⁷, בניגוד לדעת ר' מאיר, זאת מתוך המסקנה שמאחר ודי בטענות שיעלה הבעל, ללא עדים, על מנת לשלול את זכאותה של האישה, ואין כן אילו היה החיוב מדאורייתא, שאז היה על הבעל להביא עדים על מנת לשלול את זכויות האישה, יחד עם זאת ומפאת חיבותה, יש לראות בה כאילו חיובה הוא מדאורייתא⁸.

עיקר הכתובה משתנה ביחס למצבה האישי של האישה, האם היתה בעולה שאז עיקר הכתובה תעמוד על 100 זוז או בתולה ואז שוויה יהא 200 זוז, ותתי תנאים אחרים הנלווים לכך, שיוער כי יש כאלה הסוברים כי בימינו אנו, יש לשנות את הכינויים הללו בשמות כמו הכלה היקרה וכיו"ב⁹.

4. התפתחותה של הכתובה כוללת שני שלבים ובהתאם לכך שתי מגמות:

הנוהג הקדום הוא שבעת שאדם היה מבקש לישא אישה, היה משלם 'מוהר בתולות', כמעין ביטוח למקרה גירושין או אלמנות שזו עיקר המגמה הראשונה, אך היו לכך גם חסרונות, האחד, שמפאת זמינות הכסף היה הבעל יכול לגרש את אשתו בקלות דעת, וחסרון נוסף הוא שמוהר זה היה מרתיע את המבקשים להינשא בשל הסכום שהיה עליהם לשריין על מנת שיוכל להינשא¹¹.

ואכן, אנו רואים את השלב השני בהתפתחות הכתובה המשקף את המגמה השנייה, והיא עריכת כתובה על מנת שילא תהא קלה בעיניו להוציאה, זאת כפי שאנו מוצאים במסכת שבת, דף יד' ע"ב, שם מובא כי שמעון בן שטח שהיה אב ביי"ד תיקן זאת לכתובה אותה אנו מכירים עד היום.

רש"י במקום, מפרש כי שמעון בן שטח תיקן את הכתובה, כך שיהא כותב לה הבעל "כל נכסי אחראין לכתובה" מפני שלפני תיקון זה, היה הבעל מייחד לאישה בכתובתה נכסים ספציפיים או כסף וכשהיה כועס עליה אומר לה טלי כתובתך וצאי¹².

ושם רש"י מפנה למסכת כתובות דף פ"ב ע"ב, בו מצוין כי לא ניתן לייחד נכס כלשהו אלא כל נכסי הבעל ישמשו לפירעון הכתובה, והגמרא במסכת כתובות¹³ מציינת, כי מטרת הכתובה הינה ש"לא תהא קלה בעיניו להוציאה"; עוד יצוין לעניין זה כי חכמים ראו לנכון לפתח את המוסד המשפטי של הכתובה ולתקנה מפעם לפעם¹⁴.

מאז תקנת רבנו גרשום, לפיה אישה יוצאת רק מתוך רצונה ולכן גם היא יכולה לסרב לקבל את הגט, ולכן המגמה השנייה כביכול פחות רלוונטית, שכן גם אם 'יהא קל בעיניו להוציאה', האישה יכולה לסרב לכך, עד שיהא הדבר מקובל גם עליה¹⁵, אך היא מאוד רלוונטית כאשר הגירושין באים מצדו של הבעל ואז הוא יחויב בכתובה ובתוספת כתובה ככל שהעניין יעמוד המבחן התנאים.

בעניין תוספת כתובה מצוין שם, כי ניתן להוסיף על עיקר סכום הכתובה בתוספת כתובה, שזו הוספה של התחייבות הבעל לאשתו בשעת הנישואין על סכום שמעבר לעיקר הכתובה ובא הפגין

⁷ כתובות, י' ע"א

⁸ כתובות נ"ו ע"א

⁹ אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא 329 (תשס"א)

¹⁰ בנציון שרשבסקי, דיני משפחה, מהדורה רביעית מורחבת, 91 (1993)

¹¹ אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא 324 (תשס"א)

¹² ראה הערות שוליים 20-21, בדף יד' ע"א במסכת שבת, מהדורת שוטנשטיין, שם מובא כי בתחילה היה הבעל מייחד את הכתובה על מעות או מטלטלין, כך שקודם התקנה, במידה וכספו היה זמין או אותו מטלטלין נעלם או פג ערכו, היה בעיניו קל להוציאה, כך שלמעשה, מה שתיקן שמעון בן שטח הוא שיש שעבוד על כלל נכסי הבעל, וכך, לא תהא קלה להוציאה.

¹³ כתובות, י"א ע"א

¹⁴ אלון מנחם, המשפט העברי תולדותיו מקורותיו עקרונותיו, 459 (1992)

¹⁵ אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא 326 (תשס"א)

הבעל את רצונו הטוב או לדרישת הכלה ו/או משפחתה או אף לצורך עשיית רושם (שגם בכך אגע בהמשך), אך לא להפחית מעיקרה.

ואכן, דעה זו גם נפסקה להלכה.

לעניין זה אביא את דברי השולחן ערוך לרבי יוסף קארו¹⁶, ספר אבן העזר, הלכות כתובות, סימן סו, המביא את עיקר הדברים בסעיף א':

"אסור להתייחד עם הכלה קודם שיכתוב לה כתובה; והבעל נותן שכר הסופר. ואפילו אם ירצה לייחד לה כתובה במעות, או בשאר מטלטלין, אין שומעין לו, אלא צריך שיכתוב לה שטר על עצמו בדמי הכתובה ויהיו כל נכסיו משועבדים לה, או שיעידו עליו עדים ויקנו מיזו מה שהוא חייב לה, מנה או מאתים."

על מנת להמחיש עוד את חשיבותה של הכתובה, יובאו תמצית חלק מסעיפים נוספים מתוך סימן סו¹⁷ הנ"ל:

סעיף ב' למשל, מסייג כי במקרים בהם הבעל מנוע מלכתוב כתובה, מפאת השבת או ששכח לכתוב כתובה, יהא על הבעל לשעבד מיטלטלין כנגד כתובת האישה, ו"יקבל עליו אחריות אם יאבדו או יוזלו", ואז מותר לו לשהות עמה, אך הדבר מותר בכך שברגע שיוכל – יהא חייב לכתוב לה כתובה על אתר;

סעיף ג' מציין בהמשך לכך כי לבעל אסור לשהות אפילו שעה ללא כתובה, ואם נאבדה חייב לכתוב אחרת, אפילו אם אשתו מוחלת לו על כך.

סעיף ט', מזהיר את הבעל שלא להפחית מקרן הכתובה, ומציין כי מי שמפחית מהכתובה, 'בעילתו- בעילת זנות', בהקשר לכלל ההלכתי הידוע, ש'אין אדם בועל בעילת זנות אם ביכולתו לעשות זאת בדרך היתר'¹⁸.

כמו כן, אנו רואים כי לכתובה ניתן חיזוק נוסף בכך שההלכה התאימה אותה לכל עת, בכך שהסכום המקורי מומר למטבע הנהוג במדינה¹⁹, ובכך, נראה כי חכמים מייחסים לכתובה תוקף מתמשך לכל עת, על מנת להגן על האישה²⁰, אך יוער שמדובר במחלוקות גדולות לגבי הדעות בנוגע לגובה הכתובה לאחר שיערוך וההפרשים הם כאלו העומדים על אלפי אחוזים²¹, ומשאין חיבורנו לעניין זה, לא נדון בעניין שערך הכתובה.

5. תוספת כתובה :

מרכיב נוסף בכתובה כמוזכר לעיל, הנו 'תוספת כתובה', המהווה רכיב לא מבוטל בנוגע למשקל הכתובה, הן מבחינת משקלה הכספי והן מבחינת משקלה המשפטי, אם כן, מהי אותה תוספת ומה משקלה של תוספת זו?

תוספת כתובה הנה תוספת תשלום על עיקר הכתובה, אשר נוטל על עצמו הבעל ובעיקרון, מרגע שהוסיף הבעל, היא נחשבת לחוב אחד עם עיקר הכתובה, נקראת בכפיפה אחת ומחייבת את הבעל²².

השו"ע²³ קובע כי: **"אם ירצה להוסיף על זה, מוסיף; וזה התוספות שמוסיף, יש דברים שדינו בהם כעיקר הכתובה, ויש דברים שהוא חלוק בהם מעיקר הכתובה, כדלקמן."**

בהתאם לכך, קיימות דעות שונות מתי חוב הבעל בנוגע לעיקר כתובה ייחשב לחוב גם בנוגע לתוספת הכתובה, ומתי יתקיימו מצבים שבהם הבעל יחויב רק על עיקר הכתובה אך לא על התוספת; הדבר תלוי בנסיבות של כל מקרה לגופו, אך גם בתי הדין הרבניים מכירים בחלוקה זו.

לעניין זה ראה תיק 509827/11, שניתן בבית הדין הרבני האזורי בחיפה²⁴ אשר מציין:

¹⁶ שולחן ערוך, רבי יוסף קארו, ספר אבן העזר, הלכות כתובות, סימן סו, סעיף א'

¹⁷ שולחן ערוך, רבי יוסף קארו, ספר אבן העזר, סימן ס"ו

¹⁸ גיטין פ"א ב

¹⁹ אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא (תשס"א)

²⁰ שרשבסקי-קוריןאלדי, דיני משפחה, כרך א', 2015, עמ' 229 – ראה שם הערה 17

²¹ אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא 327(תשס"א)

²² ציון שרשבסקי, דיני משפחה, מהדורה רביעית מורחבת, 91 (1993)

²³ שו"ע אבן העזר סימן סו סעיף ז'

” נקדים ונאמר, שכל דברינו להלן מתייחסים אך ורק לתוספת הכתובה. ביחס לעיקר כתובה הדעה העיקרית היא שלא ניתן לפני הנישואין להתנות שהנישואין יהיו ללא חיוב כתובה, וכמו כן לא ניתן למחול במהלך הנישואין על עיקר כתובה, לא בכתב ולא בעל פה. כך מבואר בשו"ע אבה"ע סימן ס"ו סעיף ט', וסימן ס"ט סעיף ו'.”²⁵

אך כידוע, קיים הבדל מהותי בין הדין האזרחי לבין כתובה; לפי חוק יחסי ממון, בני הזוג יחלקו בכל מקרה את רכושם וללא קשר לצד היוזם את הגירושין, כמובן בכפוף לשאר תנאי החוק, מה שאין כן בנוגע לכתובה; כאשר האישה היא זו היוזמת את הגירושין מסיבות שאינן נופלות לפתחו של הבעל מסיבות המצדיקות זאת הלכתית²⁶, או במקרה בהם שני הצדדים מנויים וגמורים לסיים את נישואיהם, אזי יהא הגבר פטור מתשלום הכתובה ותוספת כתובה²⁷.

6. חוק יחסי ממון - הלכת השיתוף:

מנגד לאמור לעיל בנוגע לחשיבות הכתובה ומהותה בדין העברי, חוק יחסי ממון בין בני זוג²⁸ (להלן: **”חוק יחסי ממון”**), אשר מבטא בין היתר את הלכת השיתוף שקדמה לו, מסדיר את משטר חלוקת המשאבים וקובע כי כל רכוש שלא הוחרג מכוח חוק או הסכם, שייך לשני הצדדים, כך, במקרה פרידה או פטירה הרכוש יחולק בשווה; סעיף 17 לחוק יחסי ממון, קובע:

”אין בחוק זה כדי לגרוע מזכויות לפי חוק לתיקון דיני המשפחה (מזונות), תשי”ט-1959, או מזכויות האשה לפי כתובתה, ואין בו כדי לגרוע מהוראות סעיף 101 לחוק המקרקעין, תשכ”ט-1969.”

חוב הכתובה המצוי בסעיף זה בחוק יחסי ממון משליך גם על דינים אחרים, כמו גם כאשר הסכום הנקוב בכתובה נועד להבטיח את פרנסתה של אלמנה לאחר פטירת בעלה, כפי שמצוין בסעיף 104 וסעיפים אחרים בחוק הירושה, שיובאו בהמשך, וכמובן בדין העברי שכמו שצוין לעיל.

7. אכיפת כתובה:

לעניין אכיפת הכתובה, מצינו כי סעיף 1 לחוק שיפוט בתי דין רבניים²⁹, מקנה לבתי הדין הרבניים בישראל סמכות שיפוט ייחודית בענייני נישואין וגירושין של יהודים בישראל ובכלל זה לדון בזכות האישה לדמי כתובתה³⁰.

בעניין תביעת דמי כתובה במסגרת תביעת עיזבון - ניתן לתבוע בסמכות מקבילה גם בבית הדין הרבני, זאת ככל שכל הצדדים הסכימו לכך, בהתאם לסעיף 155 (א) לחוק הירושה³¹ או בבית המשפט לענייני משפחה³².

בדומה לכך, גם בעניין תביעת דמי כתובה במסגרת תביעה הנוגעת להסכם ממון - ניתן לתבוע בסמכות מקבילה גם בבית הדין הרבני, ככל שכל הצדדים הסכימו לכך בהתאם לסעיף 13 לחוק יחסי ממון³³ או בבית המשפט לענייני משפחה.

8. דינים נוספים הנוגעים לכתובה:

אם כן, בשלב זה, ניתן היה לחשוב כי בנוגע למוסדר בכתובה, הלכת השיתוף שבאה לידי ביטוי והתגבשה בחוק יחסי ממון, יצרה משטר מהותי אחר לגמרי המנוגד להלכה באופן מהותי וכמעט נגדי בנוגע לחלוקת רכוש;

²⁴ תיק (אזורי חיפה) 509827/11 (פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14)

²⁵ ש.ם. עמ" 6

²⁶ שו"ע אבן העזר סימן עז

²⁷ תיק (אזורי י-ם) 1052580/5 (פורסם באתר בתי הדין הרבניים 11.12.17)

²⁸ חוק יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973

²⁹ חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), התשי"ג-1953

³⁰ בג"ץ 9858/07 פלוני נ' בית הדין הרבני הגדול (פורסם בנבו, 30.03.2008)

³¹ חוק הירושה, תשכ"ה-1965

³² בג"ץ 2621/00 יוסף לוי נ' בית-הדין הרבני האזורי ירושלים, נד(3) 809 (2000)

³³ חוק יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973

בישראל כמו גם בכל העולם המתקדם, מוחל דין אזרחי שוויוני ביחס לרכוש של הצדדים, ובישראל, על אף הסמכות של בתי הדין הרבני לדון בתביעות כתובה, קיימת לכאורה התנגשות מהותית עם הדין האזרחי לאחר שנקבע בפרק השני לחוק יחסי ממון - הסדר איזון המשאבים בברירת המחדל שהינה, כי כל הרכוש והזכויות שנצברו בתקופת חייהם המשותפת של בני הזוג תחולק ביניהם בשווה, למעט מה שהוחרג ממנו על פי דין ו/או הסכם, כמפורט בחוק.

יותר מכך, משיש חוקים מקבילים לגבי חוב הכתובה, מהחוק עולה כי קיימים מצבים בהם האישה תזכה גם לחוב הכתובה בהתאם לדין העברי וגם למחצית הרכוש בהתאם לדין האזרחי.

ודוק;

כפי שהובא לעיל, סעיף 17 לחוק יחסי ממון, סעיף שמירת הדינים קובע כי "אין בחוק זה כדי לגרוע מזכויות .... או מזכויות האישה לפי כתובתה..."

סעיף 148 לחוק הירושה קובע:

"שמירת דיני משפחה חוק זה אינו בא לפגוע ביחסי ממון בין איש לאשתו או בזכויות הנובעות מקשר האישות; אולם על זכויות ירושה ועל זכויות למזונות מן העזבון לא יחול אלא חוק זה".

כמו כן, בסעיף 104 (א)(3) לחוק הירושה נקבע:

"החובות שהמוריש היה חייב ערב מותו ולא נתבטלו במותו (בחוק זה - חובות המוריש) לרבות המגיע לאשתו על פי כתובה במידה שסכום הכתובה אינו עולה על סכום סביר³⁴;

בהתאם לכך בסעיף 104 (א)(4) נקבע כי: "המגיע לבן-זוגו של המוריש על פי עילה הנובעת מקשר האישות, פרט לכתובה כאמור בפסקה (3) והמגיע לבן זוג לפי חוק יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973, או לפי הסכם ממון כמשמעותו באותו חוק."

זאת למעט סעיף 11 (ג) לחוק הירושה שעניינו הוא כי בהעדר צוואה, ינוכה חלקה של האישה מן העזבון ביחס לגובה כתובתה, וכך לשונו:

"המגיע לבן-זוג על-פי עילה הנובעת מקשר האישות, ובכלל זה מה שאשה מקבלת על פי כתובה, ינוכה מחלקו בעזבון; הוראה זו לא תחול על מה שמגיע לבן-זוג לפי חוק יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973, או לפי הסכם ממון כמשמעותו באותו חוק, ואינה באה לפגוע בזכותו של בן-זוג לקבל מן העזבון מה שהמוריש קיבל לרגל הנישואין על מנת להחזיר כשיפקעו."

וכן עם הוראת חוק אחרת הקשורה לענייננו המצויה בסעיף 148 לחוק הירושה, תחת הכותרת: "שמירת דיני משפחה":

"חוק זה אינו בא לפגוע ביחסי ממון בין איש לאשתו או בזכויות הנובעות מקשר האישות; אולם על זכויות ירושה ועל זכויות למזונות מן העזבון לא יחול אלא חוק זה."

אם כך, אנו רואים כי לכאורה יש התכתבות רצופה בין הדין העברי לבין החוק האזרחי בנוגע לחבות הבעל או היורשים בנוגע לחוב הכתובה, אך עדיין קיימות דעות סותרות בנוגע לחוב זה, שכן חוקים אלו, למעט סעיף 11 (ג) לעיל, מאפשרים כביכול לאשה לזכות ב'כפל זכויות', הן בדמי כתובתה והן בירושה ו/או המגיע לה לפי חוק יחסי ממון.

9. הקשיים בסעיפי חוק אלו מעלים כמה שאלות אשר אשתדל לענות עליהם בעבודה זו:

הקושי הראשון הוא תחולת החוק האזרחי על בית הדין הרבני בנוגע למזונות אישה צוואה וכתובה אשר יונקת את תוקפה מהדין העברי.

³⁴ לגבי אותו סכום סביר, קיימת פסיקה ענפה בעיקר בבתי הדין הרבניים, הדנים בכתובות גבוהות להם מתחייבים בעלים מסיבות שונות, אך דוק כי פס"ד בע"מ 9692/02 פלונית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007) קובע כי גם סכומים גבוהים תלויים בנסיבות של כל מקרה לגופו ויכול שיתקבלו אם הוכחה גמירות דעת או סבירות ביחס לגובה הונו של הבעל.

כמו כן, מה המאזן בין המשקלים בסוגיות אלו? קרי, האם הסכם ממון סותר את הכתובה? או שמא נדרשת התייחסות ספציפית לכתובה בהסכם ממון? וכן, האם צוואה חייבת להתייחס לכתובה או שהיא נתונה לפרשנות של בתי המשפט ו/או בתי הדין?

פס"ד בבלי:

קודם שניגש לכך ולעניין הדין האזרחי ביחס לחלותו בבתי הדין הרבניים, יצוין כי בפס"ד **בבלי**³⁵, שבעתו היווה פס"ד מהפכני, נקבע שם ע"י כב' השופט (כתוארו אז) אהרון ברק, כי 'הלכת השיתוף' ומכאן, כל הנוגע ליחסים בין בני זוג הקבועים בדין האזרחי, יחולו גם על בתי הדין הרבניים – בבואם לדון ביחסי ממון בין בני זוג.

ואכן לעניין הדין האזרחי המוחל בבית הדין הרבני; לדידו של הרב דיכובסקי כי לעניין הלכת השיתוף, אשר ניתן לפרשה בהיקש, בהתאם לפס"ד בבלי, לחוק יחסי ממון, סובר הרב דיכובסקי כי יש להכיר בה מכוח 'דינא דמלכותא דינא'³⁶ ואף דורש מיתר הדיינים לעשות כן.

לדעת הרב דיכובסקי, לא מדובר רק בדינא דמלכותא, אלא שעניין איזון המשאבים מושרש גם בהלכה ואצל הפרשנים ההלכתיים כמו המהרי"ק, לעניין 'שטר תנאים' האוסר על הברחת נכסים ובכלל זה נדונייתה של האישה, שם אמנם מדובר בעניין הברחת נכסים יותר מהקנאת זכויות המתאימות יותר לענייננו, אך הרב דיכובסקי מסיק מכך, שזה היה לעניין האומדנה דאז, ואם כיום האומדנה היא שהרכוש בין בני הזוג יחולק בשווה הרי שניתן לעשות כן ואין כאן סתירה להלכה, בניגוד לדעת הדיינים הסוברים כך³⁷.

אך עם זאת, על אף שלא ניתן להגיד שהפתרון של דינא דמלכותא דינא, המובא על ידי הרב דיכובסקי הנו פתרון לכתחילה, ומאידך, משהתקבל דין המלכות בדין 'אומדנא', אף אינו יכול להיות בדיעבד, עדיין מתבקש גם דיון הלכתי האם הדין החל בבית משפט אזרחי היה יכול לעמוד לכתחילה גם בהתאם לדין ההלכה היהודית.

אם כן, סעיף 17 לחוק יחסי ממון מבטא את הרעיון כי חלוקת הרכוש שתחולק אינה כוללת את חוב הכתובה, כך שאם יש לבני זוג נכס הרשום על שם שניהם וחסכוניות, הם יחולקו בשווה.

חוץ מחלוקה זו, האישה תהא זכאית גם לכתובתה, בהנחה כי מדובר שהאישה זכאית לה מכוח הדין העברי, אך עדיין יש כאן טעם נפגם שכן מטרת הכתובה היתה לתת לאישה חלק, בשעה שלפי הדין העברי לא מגיע לה דבר מהרכוש, שנחשב לרכושו של הבעל.

בשלב זה נבדוק מה היחס בין החוק לבין ההלכה באמצעות פסקי דין ומאמרים של שתי הגישות, האזרחית והדתית, ואף בהתפתחות ההלכה בנוגע לכתובה.

10. השוואה בין הדין האזרחי והעברי בנוגע למאזן שבין כתובה-הסכם ממון-ירושא.

להלן אביא פסקי דין והלכות אחרות ואבדוק את הדעות לעניין זה הן מהדין האזרחי והן מהדין הדתי.

11. "פס"ד בלגור"

לצורך כך אתחיל עם פסק דינן משנת 1964 של כב' השופט (כתוארו אז) חיים כהן, בע"א 208/64 בלגור נ' אריאלי³⁸ (להלן: "פס"ד בלגור)

³⁵ בג"צ 1000/92 בבלי נ' בית הדין הרבני הגדול פ"ד מח (2) 221

³⁶ שלמה דיכובסקי "הלכת השיתוף" - האם דינא דמלכותא? תחומין כרך יח, 18

³⁷ שלמה דיכובסקי "הלכת השיתוף" - האם דינא דמלכותא? תחומין כרך יח, 25

³⁸ ע"א 208/64 בלגור נ' אריאלי (פ"ד יח) 189 (1964) [פורסם בנבו]

בעניין זה, בני הזוג ערכו הסכם ממון הקרוי שם "זיכרון דברים" (להלן: "ההסכם") חודש לפני חתונתם, בו נכתב שככל שהאישה תאריך ימים אחרי האיש, היא תקבל 5,000 ל"י ואת הזכות להתגורר בביתם למשך שנה כתוספת כתובה, כמו גן נקבע כי ההסכם ייכנס לתוקף במעמד הנישואין.

לאחר פטירת הבעל, מצאה לנכון האישה לתבוע את העיזבון בגין מזונותיה בסך 250 ל"י וכן מגורים בדירת הבעל ללא דמי שכירות, כאשר היא משמיטה ולא מזכירה כלל את ההסכם, שלדידה מדובר בדבר שאינו חשוב כלל.

לאחר מכן, עם העלאת המשיבים את הטענה בדבר ההסכם, טענת האישה היתה שההסכם הנ"ל הנו **בתוספת לאמור בכתובה**, זאת גם לאור שהכתובה ניתנה לה לאחר ההסכם, וויתור על מזונותיה ומדור נוגדת את תיקון העולם, ובנוסף טענה האישה כי חתמה על ההסכם בשעה שלא הסיכמה לכך וכן לא היתה מודעת לווייתוריה.

כב' הש' כהן דוחה זאת על אתר. לדעתו אין בערעור זה "לא מאומה" כפי שמתבטא ברישא לפסה"ד, ומנמק כי אישה נכנסת לחופה עם כתובה בנוסח קבוע אך בד בבד, ככל שבני הזוג מבקשים להסדיר את ענייניהם שבממון, יעשו זאת בהסכם נפרד, ומרגע שיש הסכם כזה, מחויב לקרוא את כתובה בכפוף לאמור בהסכם³⁹

מכאן, מאחר וההסכם היה מותנה מלכתחילה שייכנס לתוקף בשעת הנישואין, הרי שיש ממש בהסכם זה, בפרט שההסכם מציין כי זה בא לסכם את כל חובותיו של האיש כלפי אשתו ביחס לזכויותיה, ובכך דוחה את תביעתה זו⁴⁰, לא לפני שהוא דוחה את טענתה בדבר אי הסכמתה לחתום על ההסכם הנ"ל לאור קביעה עובדתית של ערכאה קודמת שקבעה כי האישה הבינה היטב את תוכן ההסכם עליו חתמה.

לעניין פסה"ד הנ"ל, לא הובאה בו כלל תוכנה של הכתובה אך העולה מפסה"ד הנ"ל כי **הסכם הממון גובר על כתובת האישה שיוער כי במקרה זה, אכן היה אזכור מפורש כי ההסכם מהווה בפני עצמו כתוספת כתובה.**

12. הדיון ההלכתי בעניין פס"ד בלגור:

בפסה"ד בלגור הסכם הממון ציין כי הוא בא כתוספת כתובה, מכאן שראשית נבדוק האם אותה תביעת מזונות אישה ומדור, נכללות בעיקר הכתובה או בתוספת, נשוא פס"ד זה?

שו"ע אבן העזר סימן צ"ג סעיף ג' וקובע:

"אלמנה נזונית מנכסי יורשין כל זמן אלמנותה, אפלו אם לא נכתב בכתבה, ואפלו אם צוה בשעת מיתה: אל תזון אלמנתי מנכסי, אין שומעין לו. ואין היורשים יכולין לפרע לה כתבתה ולסלקה מהמזונות, אלא היא נזונית על כרחם כל זמן שלא תתבע כתבתה, אלא אם כן התנו כן בפרוש שלא תזון אלמנתו מנכסיו, או שהיה מנהג המקום כן. ויכולין בית דין לתקן במקומן שהיתומים יסלקו אותה כשירצו (בית יוסף וריב"ש סימן ק"ז)"

לפי סעיף זה, פסה"ד תואם את רוח הסעיף הנ"ל, שכן מאחר והתנו בפירוש שהאישה שלא תוכל לפרוע את מזונותיה ומדורה מעיזבון הבעל, הרי זה עומד לכאורה במבחן ההלכה.

יוער בהערת אגב, כי לעניין השאלה בנוגע לעצם זה שהגשת תביעה שוללת את זכאותה לקבלת זכויותיה בכתובה, מוסיף סעיף ה' בסימן צ"ג שלעיל וקובע כי שלילתה זו תלויה

³⁹ ע"א 208/64 בלגור נ' אריאלי (פ"ד יח(4)1964), 192 [פורסם בנבו]
⁴⁰ ע"א 208/64 בלגור נ' אריאלי (פ"ד יח(4)1964), 193 [פורסם בנבו]

בנסיבות, וככל שיש נסיבות המראות כי אם תבעה מתוך מצוקה או מאחר ורימו אותה, תביעתה לא תשלול את כתובתה, וכלשון הסעיף:

"אלמנה שתבעה כתבתה בבית דין, אין לה עוד מזונות, ואפלו לא פרעה. אבל תבעה שלא בבית דין, לא הפסידה (טור). ויש אומרים שאפלו תבעה בבית דין לא הפסידה, אלא אם כן תבעה מעצמה, אבל אם תבעה מדחק, שלא נתנו לה מזונות, או שרמוה ואמרו לה: פלוני חפץ לשא אותך, ומחמת זה תבעה כתבתה או כיוצא בזה, לא הפסידה מזונותיה.."

כך שגם לפי סעיף זה, פסה"ד הנו תקף הלכתית, שכן לאחר שנקבע כי האישה הבינה היטב את ההסכם עליו חתמה ועל אף זו הגישה תביעה, אזי עצם הגשת התביעה שלה כדין שוללת את כתובתה.

אך לאור חשיבות הצוואה בדין העברי, השאלה הבאה והעקרונית שיש לשאול היא - האם יש דרך בה האישה יכולה כלל לוותר על כתובתה ואם כן ניתן לוותר, באיזה אופן ניתן לעשות זאת?

לעניין זה, בתיק 944486/6⁴¹ מובא כי קיימות שלוש דרכים הלכתיות מכוחן ניתנת לאישה האפשרות לוותר מראש על כתובתה: 1. מחילה 2. הסתלקות 3. מודעה.

וכלשון פסה"ד:

"לויתור מראש אפשר להתייחס בשלוש מישורים. האם משמעותו של הויתור הוא שהאישה מוחלת על חוב הכתובה לכשיווצר, או שמא אין זו מחילה על החוב אלא הסתלקותה של האישה מהזכות לתבוע את הכתובה, או שמא יש בסעיף הויתור הזה משום מסירת מודעה של הבעל על כך שהתחייבות בכתובה אינה אלא למראית עין בלבד.."⁴²

מחילת האישה על זכויותיה שבכתובה:

לעניין מחילת האישה שולחן ערוך אבן העזר סימן ק"ה סעיף ה' קובע כי:

"המוחלת כתובתה אינה צריכה לא קנין ולא עדים, והוא שיהיו דברים שהדעת סומכת עליהם ולא יהיו דברי שחוק והיתול או דברי תימה, אלא בדעת נכונה.."

על סמך סעיף זה קבע לבסוף בית הדין הרבני בתיק 509827/11⁴³, כי הסכם ממון נחשב לעניין זה כמסמך שבו יכולה האישה למחול על כתובתה, מאחר והצדדים התקשרו בהסכם מפורט שבו דנו בחובות והזכויות של האישה, ומשכך, המחילה כאן יכולה להתקבל, גם אם נחתם בבית משפט לענייני משפחה, שענייני הכתובה לא בסמכותו.⁴⁴

לעניין מחילה, הקושי הוא בהקניית דבר שלא בא לעולם, שכן הסכם הממון המסדיר את זכויותיה וחובותיה של האישה בדרך כלל נחתם לפני מועד הנישואין, אך יש דעות כי הסכם ממון הוא עניין ש'בסיטומתאי' (מנהג בקנייני מסחר) ולכן למחילת האישה יש תוקף גם לגבי דבר שלא בא לעולם.⁴⁵

הסתלקות האישה על זכויותיה שבכתובה:

⁴¹ תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]

⁴² שם עמ' 7

⁴³ תיק(אזורי חיפה) 509827/11, עמ' 3 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 15.3.16]

⁴⁴ שם.

⁴⁵ תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 עמ' 8 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]

על מנת לעמוד גם בדעות החלוקות על כך שניתן למחול על דבר שלא בא לעולם, ניתן לבדוק האם הסכם ממון שנחתם לפני חתונה מאפשר לאישה להסתלק מכתובתה, אך גם לעניין זה קיימות דעות סותרות.

כב' הדיין הרב לוז מפרט בתיק 944846/6⁴⁶ את הדעות הסותרות, אותן אביא בקצרה:

הדעה הסוברת כי הסתלקות האישה מכתובתה תתקבל עומדת בהתאם לדעת הראשונים שאף נפסקה להלכה:

"ברמ"א סי' ר"ט סעי' ח', שאף שמחילה בדבר שלא בא לעולם לא חלה, סילוק מזכות, אף שהזכות עדיין לא באה לעולם מהניא, ותלמוד ערוך הוא בכתובות פ"ג ע"א, דנחלה הבא לו לאדם ממקום אחר מתנה עליה שלא יירשנה, והיינו ירושת האישה, וכן "דין ודברים אין לי בנכסייך ובפרותיהם", ואף שזכויות אלו לא באו עדיין לעולם, הסילוק מהם מהני."

קרי, ככל שלא ניתן למחול על דבר שלא בא לעולם בהסכם ממון, אשר מתנה תנאים עתידיים, הרי שכן ניתן להסתלק מהם.

בניגוד לדעה שלעיל, קיימת דעה סוברת הקובעת כי בעניין חתימה על הסכם ממון, תלוי הדבר במרחק הזמן של יום החתימה ויום הנישואין וכלל שיום החתימה על ההסכם סמוך ליום הנישואין, הסתלקות לא תועיל, מאחר ומדובר ב'עבידי דאתו', כלומר דבר שבדרך כלל צפוי להתפתח, ובמצב כזה הסתלקות לא תועיל לעניין ויתור האישה על כתובתה, וכלשונו של הרב לוז:

"...שהיכא שהזכות העתידית עבידא דאתיא מהניא הסילוק, וממילא, בנדו"ד שהצדדים חתמו על הסכם קדם-נישואין יומיים לפני חתונתם, שבו הם מבקשים להסדיר את כל ההנהגות הרכושיות והכלכליות שיהיו ביניהם עם נישואיהם, ניתן לומר בוודאות, שבאותו זמן הנישואין היו עבידי דאתו, ובכללם זכות הכתובה."⁴⁷

הסתלקות האישה מכתובתה על ידי מודעא:

לאחר שדנו בקצרה בשתי הדרכים של מחילה וסילוק נותרה הדרך השלישית והיא 'מודעא'; בדין העברי קיימות שתי משמעויות עיקריות לביטוי המשפטי של 'מודעא':

האחת מצויה במסכת בבא בתרא, דף מ' ע"א, שם נכתב כי: **"מודעא בפני שנים ואין צריך לומר כתובו"**.

הרשב"ם מפרש כי שם מדובר במקרה שבו כאשר אדם מוסר לשני עדים מודעא – הודעה, כי הוא הולך לבצע פעולה מאונס, אזי וככל שהדבר נמסר לעדים לפני ביצוע הפעולה, יש 'במודעא' זו על מנת לבטל את תוקף ביצוע הפעולה.⁴⁸

המשמעות השניה ל'מודעא' שרלוונטית יותר בענייננו, כוונתה כהודעה המהווה ביטוי להתחייבות, ומכאן, הרב לוז מביא שמודעא הבאה לידי ביטוי בהסכם ממון מפורט נחשב להסכמה והתחייבות האישה לוותר על כתובתה.

וכלשונו:

"..ואם כן הוא הדין בנדו"ד, גם אם נאמר שסעיף הוויתור הנזכר לא יחול מדין מחילה וסילוק, אבל מאחר שהדרישה לעשותו באה גם מצד הבעל שהוא המתחייב בכתובה, הרי סוף סוף, ניתן לראות בו מודעא של הבעל על ההתחייבות בכתובה, שאינו מתכוון לתת לה משמעות משפטית הלכתית."^{49 50}

⁴⁶ תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 עמ' 10 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]

⁴⁷ תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 עמ' 9 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]

⁴⁸ ראה גם חושן משפט סימן רמ"ב סעיף א'

⁴⁹ תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 עמ' 10 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]

⁵⁰ ראה הערת שוליים 6 לפסה"ד, שם מציינ הרב לוז, כי למרות שבכתובה עצמה מצוין כי הכתובה מבטלת את כל המודעות האחרות, הרי שלדעתו אין מדובר ב'מודעא' כגון הסכם ממון אלא הסכמים אחרים כמו בשטר "פסים" שזהו שטר חוב פיקטיבי, הבא לדמות את האדם כעשיר ע"י מתן הסכמי הלוואות לאנשים שלא באמת לוו, כמובא במסכת

מסיכום שלושת הדרכים, עולה כי 'מודעא' היא הדרך ההלכתית העדיפה באופן עקרוני על מנת שאשה תוותר על כתובתה במסגרת הסכם ממון, אך לא די בכך וגם ב'מודעא' עצמה יש חלוקה בנוגע לטיב באזכור המפורש בהסכם הממון, כך שכלל שהאזכור בהסכם הממון יהא מפורש יותר ויכלול סעיף המבטא היטב את ויתור האישה על כתובתה כן ייטב⁵¹.

בהתאם לכלל האמור נראה עד עתה כי פס"ד בלגור היה עומד במבחן ההלכתי אילו היה נדרש לכך.

עם זאת, כפי שיובא בהמשך, ניווכח כי בדיון ההלכתי בפסק הדין הבא שיובא, רכיבי מבחן ההלכה מתבטאים בפסיקה לא אחידה המביאה דעות שונות כיצד לבחון את הכתובה מול הסכם ממון ו/או צוואה.

13. בע"מ פלונית נ' פלוני:

בהמשך לפס"ד בלגור, בו עמדנו על המאזן שבין הסכם ממון – צוואה – וכתובה הרי שבבע"מ 9692/02 פלונית נ' פלוני⁵² (להלן: "פס"ד פלונית") בית המשפט העליון ישב על המדוכה בעניין משולש זה, בפס"ד מפורט היטב לעומק ולרוחב והוא מהווה פס"ד מרכזי בעניין מאזן הכוחות והמשקלים לסוגיות הנ"ל:

בפרשה זו, שהגיעה לבית משפט העליון בגלגול שלישי, נערך הסכם ממון בין בני זוג שאושר בבית המשפט עובר לנישואיהם;

עיקרו של ההסכם קבע כי חצי מזכויות הנכס בהרצליה שהיו בבעלותו הבלעדית של האיש יועברו על שם האישה, בתוספת זכויות הבעל לפיצויים ממקום עבודתו בחברה המשפחתית, שיועברו אף הם לאשה, במקרה שהאיש ילך לעולמו לפניו.

לאחר מכן נישאו בני הזוג, ובעת חתונתם, הבעל התחייב לדמי כתובה לאשתו זו, בסך של שלושה מיליון שקלים, כאשר לא ברור עד כמה היה מודע האיש לרצינות משקל התחייבותו לכתובה זו, בהיותו אדם חילוני, שלדעת מי מהעדים ראה בכך פולקלור ותו לא.

חודשיים לאחר נישואי בני הזוג, בשעה שלמזוה יש ילדים מנישואין קודמים, נערכה גם צוואה חדשה, בה ציווה הבעל לתת את המחצית היתרה בנכס בהרצליה וכן ציווה לאישה גם את הכספים המצויים בחשבונות הבנק.

משנפטר הבעל, דרשה האישה בנוסף לצוואה, גם את מימוש חוב הכתובה, או אז טענו ילדי המוריש כי האב לא ראה בכתובה אלא אקט סימבולי ולא מחייב, וכי לא ייתכן כי האב היה מוריש לאישה הון עתק זה, בנוסף למה שכבר התחייב לאישה בצוואה ובהסכם הממון⁵³, ובנוסף טענו ילדי האב כי מדובר באסמכתא; "שמקורו במשפט העברי – לפיו התחייבות לדבר "גוזמא" הינה, ככלל, חסרת תוקף בשל החיסרון בגמירת דעתו של המתחייב"⁵⁴, שנדחתה ע"י כב' הש' ארבל והושאר ב'צריך עיון'⁵⁵.

אם כן, כאמור, לפנינו סוגיה הכוללת את הרכיבים: כתובה-הסכם ממון-ירושה, שיש בו את המרכיבים הנדרשים על מנת לבחון את הדיון והמורכבות ביחס לסוגיות העולות מהן.

כתובות יט, ע"ב, ושטר "אמנה" שזהו שטר חוב שנתן הלווה למלווה מראש, לפני שקיבל ממנו הלוואה, במגמה לקבל ממנו הלוואה כל אימת שיזדקק לכסף. (ההגדרות למונחים 'שטר פסים' ו'שטר אמנה' הובאו מאתר דעת המשוך למכללת הרצוג בכתובת - <http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=586>)

⁵¹ תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 עמ' 5 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]

⁵² 9692/02 פלונית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007) [פורסם בנבו]

⁵³ 9692/02 פלונית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007) [פורסם בנבו] ראה פסקה 7.

⁵⁴ שם. פסקה 12

⁵⁵ שם. פסקה 20

כבר בשלב זה יצוין כי בית המשפט פסק כי האישה אינה זכאית לכתובתה, אך הגיע לכך בשתי דרכים שונות בתכלית:

הדעה האחת על ידי כב' השופטת (כתוארה אז) עדנה ארבל, אשר אימצה את דעתו של בית המשפט לענייני משפחה בחיפה אשר נדון בפני כבוד השופט א' גלובינסקי בתיק עז' 1562/99 (להלן: "ביהמ"ש לענייני משפחה"), עמה הסכימה כב' השופטת (כתוארה אז) אילה פרוקצ'יה ומשכך דעתה של כב' הש' ארבל התקבלה ברוב דעות, והדעה השנייה, דעת המיעוט הובאה ע"י כב' השופטת (כתוארה אז) מרים נאור.

14. פרשת קיפר:

קודם לכן ובשל הצורך בכך, אקדים ואומר כי פסק הדין שניתן על ידי ביהמ"ש לענייני משפחה, נשוא ערעור זה, מתבסס⁵⁶ על ההחלטה ב'פרשת קיפר⁵⁷, שניתנה ע"י כב' הש' (כתוארו אז) י' שילה, אשר ביסס את דבריו על הדין העברי נוכח אומד דעת המצווה⁵⁸, אשר הקפיד כי הצוואה תערך לפי הדין העברי.

ב'פרשת קיפר', דן בית המשפט בזכותה של האישה לקבל את דמי כתובתה בסך 15,000 ל"י, בנוסף לצוואה שערך 3 חודשים לפני פטירתו ממחלה סופנית, בה הוריש לאשתו את מחצית ביתו ברח' בלוד בת"א ורכוש נוסף, לאחר שהעביר לה כבר את מחציתו קודם לכן.

המחלוקת ב'פרשת קיפר' עמדה על השאלה, האם זכאית האישה לחלקה בצוואה, בנוסף לחוב כתובתה בהתאם לחוק הירושה⁵⁹ בסעיף 11(ג) הדין בחוב הכתובה בהתאם לירושה על פי דין. קרי, ללא שנערכה צוואה, או לחלופין, סעיף 104 (א) לחוק הירושה, שנכון למתן מועד ההחלטה עמד תחת כותרת פרק חמישי, ועניינו היה "צו ירושה וצו קיום צוואה"⁶⁰.

15. קישורית נוספת - פס"ד פילוסוף:

כב' הש' שילה שדן ב'פרשת קיפר', מבסס את דבריו על 'פס"ד פילוסוף'⁶¹, שם מציין כב' הש' (כתוארו אז) ד"ר קיסטר, כי קיים הבדל בין עיזבון המחולק על פי דין, ללא שנערכה צוואה, ובין זה המחולק בהתאם לצוואה שנערכה על ידי המצווה, מסיבה פשוטה - בירושה על פי דין, אין נשמע קולו של המצווה ובכך השאיר את הוראות הדין לצורך חלוקת עזבונו, ואילו בצוואה יש לקיים את דברי המצווה. ובמקרים בהם לא ניתן לעשות זאת מהעולה בפירוש בצוואה, יש לבדוק את אומד דעת המצווה.

מכאן, מאחר וב'פרשת קיפר' המצווה לא ביטא במדויק את כוונתו האם חלקה של האישה בצוואה, הוא בנוסף לחוב הכתובה או שחלה בצוואה הוא במקום חוב הכתובה, מבקש הש' שילה, בהסתמכו על דברי ד"ר קיסטר, לאמוד את דעתו של המצווה במקרה זה - לפי הדין העברי, ופוסק (ע"פ הדין העברי) תוך שהוא מביא מקורות נוספים, גם את הוראת השולחן ערוך אבן העזר, סימן ק"ו סעיף א', הקובעת:

"[א] הכותב כל נכסיו לבניו, בין זכרים בין נקבות, בין בריא בין שכיב מרע, וכתב לאשתו עמהם קרקע כל שהוא או דקל לפירותיו או פירות מחוברים והם צריכים עדיין לקרקע, הואיל ועשה אותה שותף בין הבנים ושתקה כשנודע לה ולא מיחתה, איבדה עיקר

⁵⁶ 9692/02 פלוגית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007), עמ' 5 לפסה"ד

⁵⁷ ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3

⁵⁸ ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3, ראה פסקה 14 להחלטה.

⁵⁹ חוק הירושה, תשכ"ה-1965

⁶⁰ ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3, ראה פסקה 8 להחלטה.

⁶¹ ע"א 293/72 פילוסוף, עו"ד נ' "תעוז" קופת-תגמולים לשכירים בע"מ ליד בנק לאומי לישראל בע"מ, פ"ד כז(2) 535

[פורסם בנבו]

כתובתה ותוספת (אבל לא נדונייתא) (המ"מ פ"ו מזכיה). ואינה טורפת מנכסים אלו כלום. אבל מנכסים שיבואו לו אחר כך גובה מהם, אפילו באו ליזו מאותם הנכסים עצמם, כגון שמת אחד מהבנים וירשו."

בנוסף לכך ובסיכום דבריו, מוסיף כב' הש' שילה כי בנוסף לאמור, אומד דעת המצווה העולה מסעיף 1 לצוואתו מלמדת כי המצווה שקל בכובד ראש את הנאמר בצוואה ומשכך, צוואתו זו כוללת את חוב הכתובה לאשתו.⁶²

ונחזור ל'פס"ד פלונית':

כב' הש' ארבל, ביקשה לנתח את יחסי הכוחות שבין הסכם הממון והצוואה ובפסיקתה היא מבקשת לזון בסוגיה לפי הדין העברי שגם שלדידה כך ראוי לעשות.⁶³

כב' הש' ארבל מחלקת את הסוגייה לשתי שאלות, הראשונה, האם התחייבות המנוח בכתובה שנמסרה במעמד החופה תקפה לגבי האישה, והשנייה, בהנחה שהמענה על הראשונה היא כי ההתחייבות שבכתובה תקפה: האם בנסיבות המקרה, התחייבות זו ניתנת למימוש, בהתחשב בעריכת הצוואה.

לאחר סקירה על חשיבות הכתובה, דוחה כב' הש' ארבל את טענות הילדים כי אביהם לא התכוון לכתובה מאחר והיה חילוני לאור הראיות המצויות בפני בית המשפט וכן את עניין גובה הכתובה, אותו העדיפה להשאיר בצריך עיון.⁶⁴

כמו כן, דוחה הש' ארבל את טענת הילדים כי הסכם הממון שנחתם בין אביהם לאישה התכוון להסדיר באופן סופי את רכוש האישה, וכן כי לאור חתימתה על הסכם הממון היא למעשה ויתרה מראש על הכתובה;

כב' הש' ארבל מנמקת זאת לאור סעיף 17 לחוק יחסי ממון, הקובע כי אין בהסכם ממון כדי לפגוע בזכויות האישה על פי כתובתה, זאת לדידה, לאור המשפט העברי שמגביל פעולות משפטיות בלתי הדריות שטרם באו לעולם, שכן הסכם הממון נחתם לפני חתונת בני הזוג בה קיבלה האישה את כתובתה.

בנוסף, מציינת כב' הש' ארבל, כי על אף שבהסכם הממון קיימת תניית ויתור כללית, לדעתה: **"תניה זו הינה סתמית בניסוחה ואין בה כדי להצביע על כוונה מפורשת לוותר על הכתובה באופן הסותר את התחייבותו המפורשת של המנוח בכתובה"**⁶⁵

כב' השופטת מציינת שם כי בניגוד לטענת הילדים כי האישה ויתרה על כתובתה במסגרת הסכם הממון, היא סוברת כי הסכם הממון לא יכול לבטל את הכתובה, האחת מדין סעיף 17 לחוק יחסי ממון המצוין:

העולה מדבריה כי אילו כן היתה תניה מפורשת בהסכם הממון, כן היה ניתן לראות בהסכם הממון כמי שבא למצות את דמי תוספת הכתובה.

רמז לכך אנו מוצאים בספרו של רוזן-צבי⁶⁶, שכן ההלכה היא שכתובה אינה יכולה לשמש כהסכם ממון אלא אם כן יאומת על פי חוק⁶⁷, אך מאידך, יתר התנאים יכולים להיכתב בהסכם ממון ולחול על הכתובה.

⁶² ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3, ראה פסקה 15 להחלטה

⁶³ ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3, ראה פסקה 19 להחלטה.

⁶⁴ 9692/02 פלונית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007) פסקה 17 לפסק דינה של כב' הש' ארבל

⁶⁵ ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3, ראה פסקה 20

⁶⁶ פרופ' א' רוזן-צבי, יחסי ממון בין בני זוג 144 (מיקרושור, תשמ"ב)

⁶⁷ פרופ' א' רוזן-צבי, יחסי ממון בין בני זוג 305 (מיקרושור, תשמ"ב)

בשלב זה פונה כב' הש' ארבל ומבקשת לשלול את זכויות האישה המצוינות בכתובה, מאותה סיבה שראה בית המשפט לענייני משפחה כאשר דן בתיק זה כערכאה ראשונה שדנה בתיק, והיא, ההלכה המצויה בשולחן ערוך אבן העזר, סימן ק"ו סעיף א', שהובאה לעיל בתמצית 'פרשת קיפר' ולאור חשיבותה, אזכיר הלכה זו שוב:

"[א] הכותב כל נכסיו לבניו, בין זכרים בין נקבות, בין בריא בין שכיב מרע, וכתב לאשתו עמהם קרקע כל שהוא או דקל לפירותיו או פירות מחוברים והם צריכים עדיין לקרקע, הואיל ועשה אותה שותף בין הבנים ושתקה כשנודע לה ולא מיחתה, איבדה עיקר כתובתה ותוספת (אבל לא נדונייתא) (המ"מ פ"ו מזכיה). ואינה טורפת מנכסים אלו כלום. אבל מנכסים שיבואו לו אחר כך גובה מהם, אפילו באו לידו מאותם הנכסים עצמם, כגון שמת אחד מהבנים וירשו."

כב' הש' ארבל מזהה בהלכה דלעיל שני תנאים מצטברים, שבמידה ונתקיימו, יביאו לאיבוד כתובתה של האישה:

התנאי הראשון הוא כי המצווה ציווה בצוואה את כל נכסיו לילדיו ובאותה צוואה גם ייחד נכס לאשתו. התנאי השני הוא, כי האישה שתקה ולא הביעה מחאתה על כך.

קרי, אישה המודעת לצוואת בעלה, מבינה כי עליה לקיים את הצוואה כלשונה וכפי שכתבה הבעל כאומד דעתו, וכאשר בצוואה זו כבר שויכו לה נכסים, הרי שבתביעתה לכתובה לאחר פטירתו, יש משום סיכול רצון המת, זאת למעט מקרים מיוחדים שבהם שתיקה אינה נחשבת כהסכמה, או מקרים בהם התכוון הבעל להשתמש בכך ככלי לשלילת זכויות⁶⁸, אך אין זה עניינו כאן.

פרשנותה של כב' הש' ארבל אשר משתקפת מבעד להלכה לעניין זה, מסייעת לה להתמודד עם הלכת פילוסוף הקובעת כי:

"הכתובה היא מוסד של המשפט העברי. לפי מהותה, סכום הכתובה הוא בבחינת חוב הרובץ על הבעל, ואחרי מותו - על עזבונו, והבעל אינו יכול להשתמט מהתחייבותו על-פי שטר כתובה או לעקוף התחייבות זו על-ידי עריכת צוואה או באופן אחר, כפי שאינו יכול להשתמט מתשלום חוב על-ידי עריכת צוואה או באופן אחר"⁶⁹

אם כן, כב' הש' ארבל מאמצת את דעתו של בית המשפט לענייני משפחה, וקובעת כי במקרה הזה תחולתה של ההלכה שלעיל נתקיימה, הן מאחר והמצווה ציווה את כלל נכסיו פרט לנכס בהרצליה שאותו ייחד לאשתו, ובכך לדעתה של כב' הש' ארבל, מיצה המוריש את כוונתו להוריש לאשתו גם את המצוי בכתובתה, ומחזקת את דעתה זו בכך שהאישה שהיתה מודעת לצוואה, לא מחתה⁷⁰.

כמו כן, לאור הסיפא של ההלכה הקובעת כי: **"אבל מנכסים שיבואו לו אחר כך גובה מהם, אפילו באו לידו מאותם הנכסים עצמם, כגון שמת אחד מהבנים וירשו"**, פוסקת כב' הש' ארבל כי לא ראתה לנכון להחזיר את התיק לבית משפט לענייני משפחה על מנת לבדוק אם התווספו נכסים מאז עריכת הצוואה, לאור היעדר טענות בעניין ולאור הזמן המועט שבין הצוואה לבין פטירת המצווה.

כב' הש' ארבל מוצאת גם להתייחס לדבריו של הרב הראשי לישראל, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, שטען כי מאחר וחוק הירושה חל גם על נשים, אין בצוואה מחווה מיוחדת לשמירה על זכויות האישה, ולכן אין מקום להכיל את ההלכה האמורה בשולחן ערוך אבן העזר, סימן ק"ו סעיף א' שלעיל. אך לדידה של כב' הש' ארבל, דווקא מאחר שלא היה הבעל חייב להוריש לאשתו מעבר להסכם הממון, והזכיר אותה בצוואתו, הלכה זו מתקיימת במלואה⁷¹.

⁶⁸ ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3, ראה פסקה 21
⁶⁹ ע"א 293/72 פילוסוף, עו"ד נ' "תעוזה" קופת-תגמולים לשכירים בע"מ ליד בנק לאומי לישראל בע"מ, פ"ד כז(2) 539 [פורסם בנבו]

⁷⁰ ש.ם. פסקה 22 לפסה"ד
⁷¹ ש.ם. פסקה 24 לפסה"ד

יוער בדרך אגב כי בנוגע לגישתה של כב' הש' ארבל, המבטלת את החוב אשר לו התחייב המוריש בצוואה, בגישתה הנסמכת על ההלכה בשו"ע, הרי שהכרעתה זו נמצאת גם בהתאמה לסעיף 1 לחוק יסודות המשפט⁷², הקובע:

"ראה בית המשפט שאלה משפטית הטעונה הכרעה, ולא מצא לה תשובה בדבר חקיקה, בהלכה פסוקה או בדרך של היקש, יכריע בה לאור עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של המשפט העברי ומורשת ישראל."

דעת המיעוט:

כב' השופטת (כתוארה אז) מרים נאור, אשר גם פסיקתה מביאה לביטול זכאותה של האישה לכתובה, מבקשת לבחון את המקרה לאור הדין האזרחי בהתייחסה לאומד דעת הצדדים⁷³:
כב' הש' מרים נאור מבקשת לשים את הדגש על קריאה מקבילה של הכתובה אל מול הסכם הממון ולא על קריאת הצוואה, תוך שהיא מנתחת את הדרכים לחלוקת עיזבון המופיעים בפסק דינו של בית המשפט המחוזי בחיפה ביום 10.9.02, בבע"מ 106/02 (לא פורסם) שניתן על ידי כבוד סגן הנשיא י' יעקבי-שווילי וכבוד השופטים ס' גובראן וי' דר, עליו ערערו הצדדים בתיק זה (להלן: **"בית משפט המחוזי"**).

בית המשפט המחוזי הנ"ל, קבע בפסק דינו 3 מתווים כלליים לחלוקת העיזבון⁷⁴:

1) זכותה של האישה לכתובה נשללה ממנה לאור הכתוב בצוואה, זאת כפי שפסק בית המשפט לענייני משפחה בהסתמכו על ההלכה שבשולחן ערוך אבן העזר, סימן ק"ו סעיף א', אותה הוראה עליה הסתמכה בפס"ד זה גם כב' הש' ארבל אשר אימצה, כאמור את פסק דינו של ביהמ"ש לענייני משפחה.

2) בידי האישה זכות, לגבות גם את הכתובה וגם את החלק לו היא זכאית בהתאם לצוואה.

3) מתווה שלישי הוא - מאחר ומפרשנות הצוואה של המנוח עולה שהוא לא ביקש להוריש לאישה גם את האמור בצוואה וגם את האמור בכתובה, האישה תהא רשאית לבחור בחוב הגבוה יותר - חלקה בצוואה או חוב הכתובה.

בניגוד לדעתה של כב' הש' ארבל, כב' הש' נאור דוחה את המתווה הראשון, לפיו המנוח ביטל את זכות המבקשת לכתובה לאור ייחוד נכסים בצוואה על שם האישה, מאחר ולדידה **מדובר על חוב הרובץ על העיזבון ככל חוב אחר, ולא ניתן לבטל חוב עליו התחייב המצווה.**

לאור הקשר הרצוף בין הדברים, אציין כי לאחר מכן, כב' הש' נאור מציינת כי ביהמ"ש המחוזי בחן את המתווה השני והשלישי לאור **'הלכת פילוסוף'**⁷⁵, בפס"ד שאזכר לעיל, ולפיה:

"כאשר אדם אינו מציין בצוואתו האם יש לקזז מן המנה שציווה לאשתו את דמי כתובתה, אם לאו - יש להסיק זאת מתוכן הצוואה. זאת להבדיל ממצבים של ירושה על פי דין בהם קובע במפורש סעיף 11(ג) לחוק הירושה כי יש לקזז את דמי הכתובה מן החלק בעזבון."⁷⁶

⁷² חוק יסודות המשפט, תש"ס-1980.

⁷³ 9692/02 פלוגית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007) [פורסם בנבו]

⁷⁴ 9692/02 פלוגית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007), ראה פסקה 6 לפסק דינה של כב' הש' נאור.

⁷⁵ ע"א 293/72 פילוסוף, עו"ד נ' "תעוזה" קופת-תגמולים לשכירים בע"מ ליד בנק לאומי לישראל בע"מ, פ"ד כז(2) 535 [פורסם בנבו]

⁷⁶ 9692/02 פלוגית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007), ראה פסקה 6 לפס"ד של כב' הש' נאור

לפי הלכה זו, ומפרשנות הצוואה בית המשפט המחוזי ראה לנכון את המתווה השלישי שהובא כאן לעיל, לפיו האישה תבחר את חלקה הגבוה מבין הצוואה או הכתובה אך לא את שניהם, ובנוסף, מציינת כב' הש' נאור, כי בית המשפט המחוזי ביקש בפסה"ד, גם לבחון את היקף הכתובה ומשקלה בדין העברי, לאור כך שלא ייתכן שהכתובה אשר מקורה בדין העברי, תיתן לאישה פחות מאשר הדין האזרחי.

לצורך כך מוזכרת "תקנת טוליטולא", שמקורה במאה ה-13 בספרד (טולדו) והתפשטה בתפוצות ואף בארץ ישראל, ולפי תקנה זו שקיבלה בית המשפט המחוזי:

"כאשר עולה סכום הכתובה על שווי מחצית העזבון – בידי היורשים הזכות לשלם לאלמנה את שווי מחצית העזבון ולמחוק את החוב בגין הכתובה."⁷⁷

על אף כל זאת, מבקשת כב' הש' נאור, כאמור לעיל, לשים את רוב המשקל על אומד דעת הצדדים, בכך שקוראים במקביל את הסכם הממון ואת הכתובה ומבלי קשר למוזכר בצוואה שהינו חוב ממנו לא ניתן להשתמט.

כב' הש' נאור מתבססת לצורך כך על 'פס"ד בלגורי' שהובא לעיל ועל סמך פסה"ד הנ"ל סוברת כב' הש' נאור כי על אף שמאז חוקקו 'חוק הירושה' ו'חוק יחסי ממון', הרי שדין זיכרון הדברים הוא דין הסכם הממון שלפנינו, וקובעת כי אין חשיבות לכך כי בפס"ד בלגור מדובר בתנאי מתלה, שכזכור נקבע שם שתוקף הסכם הממון יחול רק עם תחילת הנישואין אלא יש לראות את המהות, והיא **אומד דעת הצדדים**.

לעניין אומד דעת הצדדים, מוצאת כב' הש' נאור בפסקה 12 לפסק דינה, להציג גם **פסק דין של בית הדין הרבני הגדול**⁷⁸, שם נפסק:

"מבחינת ההלכה והחוק יש מקום להבדיל בין הכתובה שהיא חוב מוחלט שאיננו תלוי בדעתו של המתחייב לבין חוב תוספת כתובה שיש להתחשב באופן מלא בדעתו של המתחייב בשעת כתיבת הכתובה שיכול לומר כי על דעת שתגבה ממנו ביציאתה את כל המגיע לה עפ"י חוק יחסי ממון לא היה צריך לתת לה תוספת ולא התכוון לתת לה תוספת. נראה לנו שגם אם כיון המחוקק לעיקר כתובה לא כיון לתוספת כתובה."

מכאן, שיש הבדל מהותי בין עיקר הכתובה שהיא קבועה לבין תוספת הכתובה שהיא אינה מחייבת, אלא נתונה לפרשנות של אומד הדעת של המתחייב.

לעניין סעיף 17 לחוק יחסי ממון, קובעת כב' הש' נאור, כי הפרשנות הנכונה לו היא כזו שמחד, לא מאפשרת לפגוע בזכויות האשה לפי כתובתה, אך מאידך מאפשרת לצדדים להתחייב בהסכמים חלופיים ובתוך כך, ניתן לערוך הסכם ממון המצמצם את התחייבות הבעל בתוספת הכתובה⁷⁹, ולאור כך, דוחה גם כב' הש' נאור את ערעור האישה.

סיכום פסה"ד:

אם כן, מדברי כב' הש' נאור עולה כי בדומה לדברי כב' הש' ארבל, הגיעו שתייהן לאותה מסקנה והיא אומד דעת הצדדים, אלא שכב' הש' ארבל מגיעה לכך דרך ההוראה שבשולחן ערוך לפיה האישה לא הביעה מחאתה על שיוך הנכסים על שמה ומשכך **אומדים את דעתה של האישה** כמי שהסכימה לקבל את חלקה בצוואה על חשבון דמי כתובתה בהינתן התנאים המצטברים.

⁷⁷ ש.ס.

⁷⁸ תיק (גדול) 1-21-4979 (פורסם באתר בתי הדין הרבניים 8.2.2005).

⁷⁹ 9692/02 פלונית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007), ראה פסקה 13 לפסה"ד של כב' הש' נאור.

לדידה של כב' הש' נאור, המנוח לא התכוון שהאישה תזכה בכפל זכויות, גם בצוואה וגם בכתובתה, וזאת על פי אומד דעת הצדדים של המנוח, הקשורה יותר לפרשנות חוזית בה הוקבלה הכתובה להסכם הממון.

אם כן, התוצאה אליה הגיעו שתי הדעות המובאות בפסה"ד אמנם זהה אך הדרך להכרעה אליה שונה בתכלית.

16. דיון הלכתי בנוגע לפס"ד פלונית המעלה מספר נקודות לביקורת:

נקודה אחת והיא חיובית בעיקרה; חשיבותה של הכתובה עומדת בפסה"ד כמסמך מחייב עליו אין עוררין. יחד עם זאת, כפי שאף עלה בפסה"ד, נכח גם עניין היעדר חשיבות הכתובה בעיני המצווה לדעת ילדיו.

לעניין זה ראוי להביא את סעיף י"ג בסימן ס"א הקובע:

"מי שטען על כתובת אשתו שהי' ע"ה ולא הבין כשקרא החזן הכתובה והתנאים אין שומעין לו"

אך בפועל נראה כי אכן, רוב הציבור מתייחס לכתובה כאל אקט סמלי ובלתי ניתן לאכיפה באמת, והתייחסות זו זוכה להתחשבות, כפי שנראה בפסקי דין רבים בנוגע לכתובה מופרזת, כך, שראוי כי שבשעה שאדם חותם על כתובה, יהיה עליו לדעת כי מדובר בשטר חוב המוגן על פי דין.

לצורך המחשה (בזעיר אנפין) עד כמה הציבור לא מודע לעניין חיובי הכתובה, ראה בנוסף לפסה"ד שהזכירה כב' הש' נאור בפסק דינה⁸⁰, בעניין תיק (גדול) 1-21-4979, גם את דבריו של דיין ביה"ד האזורי באשקלון, הרב דוד דב לבנון⁸¹:

"נשאלת השאלה, האם יש מקום לטעון, שבימינו כותבים בכתובה סכום גבוה רק לשם כבוד בעלמא, ולא ע"מ להתחייב. ובפרט כאשר כותבים סכום על פי גמטריא, או מספרים שמסתיימים במספר 5 (כגון 555,555) וכדומה, שמראים לנו שכל ההתחייבות היא למזל ולסימן טוב, ולא שהתכוון להתחייב לפי מה שראוי לתת לאשה, ע"מ לרצותה להינשא לו, או לפצותה אם יגרשנה."

וכן ראה את דברי דיין בית הדין הרבני בצפת, הרב יועזר אריאל⁸²:

"בבית דיננו בטבריה וצפת נידונו במשך השנים תביעות שונות לחיוב כתובה בסכומים גבוהים של כמה מיליוני ש"ח. באחת הכתובות נכתב סכום מופרז של עשרה מיליון ש"ח, ובאחרת סכום גבוה עוד יותר - שמונה עשר מיליון ש"ח! בשעת כתיבת הכתובה ואף אחריה, ובית הדין דן בכל מקרה לגופו האם לחתן הייתה אפשרות כלכלית להתחייב בסכום הכתוב בכתובה."

עוד לעניין זה, קיימות דעות לפיה הכתובה כבר אינה ישימה בשל כך שבתי הדין מבכרים לשלוח את בני הזוג להגיע להסכמות שחלק מהן הוא ויתור על כתובה וכך מתייתרת למעשה הכתובה, זאת לדברי הרב קנוהל⁸³.

מנגד, הדעה המובאת ע"י שרשבסקי וקורניאלדי⁸⁴, מתנגדת לדעה זו של הרב קנוהל המוזכר בספרם, בשל שלדעתם, ה'כתובה' אינה אך מסמך סמלי, אלא מסמך מחייב שיש לו שימוש רב במשא ומתן הכספי לגירושין ומביאים את 'פס"ד פלונית' כדוגמא חיה לטענתם.

⁸⁰ 9692/02 פלונית נ' פלוני, סב(3) 30 (2007) [פורסם בנבו]

⁸¹ תיק (אזורי אשקלון) 1-21-5192 עמ' 3 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 8.1.2001]

⁸² תיק (אזורי צפת) 5 863794/7 עמ' 5 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 30/11/2016]

⁸³ אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא 325 (תשס"א)

⁸⁴ שרשבסקי-קורניאלדי, דיני משפחה, כרך א', 237 (2015)

עם זאת, אעיר כי להבנתי, הרב קנוהל לא מזלזל בכתובה אלא הפוך, הרב קנוהל מנסה למצוא שימוש לכתובה וטוען במאמרו כי דה-פקטו, בתי הדין הרבניים חוששים לממש את הכתובה ופוסקים את הכתובה רק לעתים רחוקות, הן מהטעם של חיובי כספים על הבעל העלולים לגרום לגט מעושה והן מהטעם כי לאור חרם דרבנו גרשום, לפיו "לא תהא קלה בעניו להוציאה" האישה תהא רשאית לסרב לקבל את גיטה, גם אם הבעל יציע לשלם את הכתובה, ולכן אין נפקות לסכום הכתובה⁸⁵.

נקודה נוספת והיא ביקורתית ומהותית יותר, אותה מעלה פרופ' קורניאלדי⁸⁶ היא, כי בפסה"ד קיים ערבוב בין הדינים היוצרים קושי ומביאים לגמישות פרשנית של דעת הרוב שלא מעוגנת כראוי בדין העברי.

רוצה לומר, כי אילו היה בית המשפט פוסק לפי הדין העברי ומקיימו במלואו אז ניחא, אך כאשר פסה"ד מפורש בדרך הלכתית, בשעה שפירוש זה אינו עומד במבחן ההלכה, נוצרת בעיה, וכאשר בעיה זו נוצרת בגלגול שלישי שאין עוד מקום (אלא במקרים חריגים ביותר) לערער אחריו, אזי מדובר בהנצחת העוול וחוסר צדק **משפטי**, גם אם הדעת הסבירה מניחה כי לזכות בכפל הזכויות גם כן מהווה חוסר צדק, אך לצורך כך, היה לערוך את הצוואה ו/או את הסכם הממון ו/או את הכתובה כדיון.

ואפרט: כזכור, דעת הרוב בפסה"ד מצדיקה את שלילת דמי הכתובה מאחר והאישה לא מיחתה על הצוואה בה שויכו לה נכסים בהתאם להלכה בשו"ע⁸⁷, אך ההלכה מציינת כי הלכה זו רלוונטית למקרה בו האישה נכחה בשעה שהבעל כתב את הצוואה ובאותו מעמד מיחתה האישה, אחרת הצוואה הינה חוב חלוט גם ביחס לכתובה המהווה שטר חוב החל על העיזבון⁸⁸.

את זאת מייתרת כב' הש' ארבל, בציננה בפסקה 22 לפסק דינה כי "יש להניח" שהאישה ידעה, ומכל מקום, ממשיכה, כי ידעה בזמן קיום הצוואה.

הנחה זו בעייתית ביותר, שכן היא אינה יכולה להוות ביסוס למחילה של האישה לפי ההלכה, אותו דין דתי שמצאה כב' הש' ארבל לפעול מטעמו, ומשכך, הצוואה אינה שוללת את זכותה לצוואה, והיוצא מכך הוא שהכתובה זכאית להגנה ככל שטר חוב, ע"י חוק הירושה.

לדעתו של פרופ' קורניאלדי, היה ראוי יותר לבחון את גובהה של הכתובה בהתאם למבחן "סכום סביר" כפי שמציין סעיף 104(א)(3) לחוק הירושה, זאת בהתחשב לתקנות שקבעה הרבנות הראשית המגבילה את הכתובה לסך מירבי של מיליון ₪ ובשים לב כי פסיקות של בית הדין הרבני אף מציינות סך מירבי לכתובה בסכום של 120,000 ₪ בלבד, למעט מקרים חריגים⁸⁹.

ההצעה המוצעת ע"י פרופ' קורניאלדי על מנת להימנע מכפל זכויות אם כן, ואני הקטן מסכים עמה, היא שיתוקן החוק לעניין זה או לבצע פרשנות בדרך היקש לפיו סעיף 11(ג) לחוק הירושה לעניין ניכוי הכתובה מחלקה של האישה בירושה, יחול על גם על צוואה⁹⁰.

בנוסף טוען פרופ' קורניאלדי⁹¹ כי מקורותיה של ל'תקנת טוליטורא', המובאת ב'פס"ד פילוסוף' – אינם ברורים. שכן מבחינת החוק הישראלי, הרי שלאור הסדר הירושה הטריטוריאלי השווה לכל - אין להגביל את זכות האלמנה לגביית כתובתה מכוח "תקנת

⁸⁵ אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא 324 (תשס"א)

⁸⁶ מיכאל קורניאלדי, דיני ירושה – צוואות, ירושות ועזבונות 175 (1992)

⁸⁷ אבן העזר, סימן ק"ו סעיף א'

⁸⁸ מיכאל קורניאלדי, דיני ירושה – צוואות, ירושות ועזבונות 176 (1992), ראה הערת שוליים 24.

⁸⁹ מיכאל קורניאלדי, דיני ירושה – צוואות, ירושות ועזבונות 176 (1992), 176

⁹⁰ מיכאל קורניאלדי, דיני ירושה – צוואות, ירושות ועזבונות 177 (1992)

⁹¹ שם.

טוליטולא", מהסיבה שהכתובה היא חוב הרובץ על העיזבון ושהבעל לא יכול כלל להתנות עליו. משכך, חוק הירושה מתייחס לאלמנה לגבי חוב הכתובה, במעמד של נושה בעדיפות שווה לנושים אחרים, במידה שסכום הכתובה אינו עולה על סכום סביר. עם זאת, המגמה למנוע מהאלמנה כפל זכויות היא מגמה מוצדקת וראוי תיקון חקיקה בנושא זה.

אם כן לאור העולה מניתוח הלכתי של דעת הרוב בפס"ד פלונית, הרי שהוא לא עומד במבחן ההלכה, כך שאילו היה תיק זה מגיע לבית הדין הגדול, במקום לבית המשפט העליון, כנראה שהיה נבחן בדרך אחרת, כנראה ביחס להסכם הממון.

17. דיון הלכתי רחב על מנת לנסות ולהבין את הקו ההלכתי לפיו נוטים בתי הדין הרבניים לפסוק בהליכים חופפים של כתובה-הסכם ממון – צוואה.

לאחר שראינו כי בית המשפט מתלבט כיצד לגשת אל חיובי דמי כתובה אל מול הסכם ממון ו/או צוואה, לאחר שהובא כי הוא מכיר בחשיבותה, נבדוק בשלב זה, בנוסף על מה שהובא לעיל, בנוסף לדיון ההלכתי על 'פס"ד בלגור', כיצד בתי הדין הרבניים מתמודדים מקרים בהם יש חיובי כתובה מול הסדרים הבאים לידי ביטוי בהסכמי ממון.

בנוסף, נבדוק איך בתי הדין מתמודדים עם הכתובה כאשר זו מתנגשת עם צוואה, במגוון פסיקות ובמקרים שונים.

מהעולה, נראה כי פסקי הדין אינם אחידים. עוד אציין כי מכללות החומר העצום המביא כל פס"ד לרבות דעות חכמים ופרשנים, אביא את הדברים בקיצור האפשרי, בהתאם לכל תיק ובהתאם לנדרש.

1) נתחיל בשאלה, האם צריך להתנות בהסכם ממון במפורש על הכתובה או שניתן לפרש זאת על פי אומד הצדדים?

בהתאם לדעתה של כב' הש' נאור לעניין הקבלתה של הכתובה להסכם הממון, אנו מוצאים דעה דומה בתיק 4992/תשי"ד, של בית הדין הרבני משנת תשט"ו⁹², אשר מקבל "הסכם בכתב בענייני הממונות שביניהם בקשר לנישואים"⁹³ (להלן: "הסכם ממון"), ומכוח אותו הסכם שולל בית הדין את דמי הכתובה של האישה.

בפס"ד זה, בני הזוג ערכו הסכם ממון בתאריך 3.3.1941 בנוכחות עו"ד של שניהם ואושר ע"י נוטריון ציבורי במדינת ניו-יורק; 5 ימים לאחר מכן, ביום י' אדר תש"א, 8.3.41, התחתנו בני הזוג בארה"ב - נישואים שניים לשניהם.

הבעל ערך צוואה 13 שנים לאחר נישואי בני הזוג, ביום י"ט חשוון תשי"ג, זאת שנתיים לאחר שעלו לארץ בשנת תשי"א, ובצוואה זו הוריש לאשתו 10% מנכסיו, זכות להתגורר בביתו - והכל רלוונטי אך ורק לרכושו בישראל.

לפי הסכם הממון, האישה תקבל פוליסת ביטוח חיים של הבעל בסך 1,000 דולר ככל שתאריך אחריו חיים ובאם תקבל סכום זה, הרי שבכך היא מוותרת כל זכויותיה המגיעות לה⁹⁴. עם זאת, לאחר פטירת הבעל, תבעה האישה את מזונותיה בכתובתה, בטענה כי לא הבינה על מה היא חותמת כאשר חתמה על הסכם הממון.

בית הדין מתעכב על עניין טענתה בדבר חוסר הבנתה את הסכם הממון, ומביא מקורות מהם עולה בתמצית כי חזקה על אדם שחתם על דבר שהוא מודע אליו ומעבר לכך, כאמור

⁹² תיק (בית הדין ת"א-יפו) 4992/תשי"ד, 289, פד"ר א'

⁹³ תיק (בית הדין ת"א-יפו) 4992/תשי"ד, 292, פד"ר א'

⁹⁴ שם. פסקה 8 לפסה"ד

בהרחבה בדיון בפס"ד בלגור, בית הדין מציין כי קיימות 3 דרכים לויתור בר תוקף על מזונות אלמנה: **תנאי, מחילה וסילוק**.⁹⁵

מכאן שכאשר קיימת **התנאה** בהסכם הממון ועל סמך התנאות אלו התחתנו בני הזוג, ניתן לשלול את תביעת המזונות בכתובה מתורת תנאי - במושג תנאי באופן חלות הנישואים, והנישואים חלים בהגבלת העניינים הממוניים הנובעים מהם⁹⁶, ומכאן ניתן לדחות את תביעתה שהנישואים נעשו על דעת ההתנאות בהסכם הממון.

אם כן, וכפי שאף הובא בדיון ההלכתי של פס"ד בלגור, בית הדין מכיר בכך כי ניתן להתנות על הכתובה בהסכם ממון שנערך קודם לו, ומשבאה האישה לאחר הסדר ממוני הסותר את הכתובה שאף נערכה מאוחר להסכם הממון, ניתן לשלול את כתובתה מכוח הסכם זה ולאור האמור בתורת התנאה.

2) דעה שונה אנו מוצאים במקרה שבו אין התנאה מפורשת בהסכם ממון, ובית הדין קובע כי אין בכך על מנת לבטל את חיוב הכתובה:

אם בתיק שלעיל הובא כי די בהתנאה מכללא, לפיה פסק בית הדין כי חזקה על האישה שידעה על מה היא חתמה שיוזכר כי לא חלה שם התנאה מפורשת בדבר שלילת הכתובה, בתיק 944846/6⁹⁷, שהובא זה מכבר לעיל, עולה תמונה שונה;

בתיק הנ"ל נקבע בדעת רוב של הרכב בית הדין כי מאחר ולא הותנה ויתור על זכויות הכתובה בהסכם הממון **באופן ברור ומפורש, הרי שאין לו לבעל אלא להלין על עצמו**, זאת לאור נסיבות התיק בהן הועלה שם הספק כי העדר התביעות ו/או הפיצויים שהוזכרו בהסכם הממון נועדו להסתיר מהאישה כי הבעל מתכוון לכך גם במקרה של פרידה של בני הזוג.⁹⁸

דעה נחרצת דומה מועלת ע"י דעת המיעוט בפסה"ד הנ"ל, הרב מאיר כהנא, הכותב כי לדעתו בכל מקרה, ולא בשל נסיבות מיוחדות, לא ניתן לייתר את תוספת הכתובה אלא אם הותנתה **במפורש** בהסכם ממון:

"..אעיר רק, שלדעתי, ככלל, לא ניתן לבטל את תוספת הכתובה שהיא שטר כתוב וחתום כדין, אף אם אינו כולל ביטול מודעות מפורש, באמצעות פיסקה סתמית של העדר תביעות בהסכם קדם-נישואין, אשר נעשה לפני כתיבת הכתובה כדין.

במקרה זה סבורני שיש מקום לפשרה לא בשל ספקות בקביעה זו, אלא בשל תרומת התנהלותה של האשה לפירוק הקשר, ובשל תקופת הנישואין הקצרה."

אם כן, אנו רואים 2 דעות סותרות של בית דין רבני, האחת מסתפקת בהתנאה מכללא והשנייה קובעת כי לא די בכך, וככל שלא נעשתה התנאה מפורשת, לא תישלל הכתובה.

3) דעה זו, לפיה התנאה מפורשת תחזק את הסיכוי לשלילת הכתובה אנו מוצאים במקרה הבא: נתמכת על ידי המקרה הבא:

לעניין זה, **תיק 509827/11**⁹⁹ אשר נדון בבד"ר חיפה וגם הוא הובא לעיל, דן בנוגע להסכם ממון עם התנאה מפורשת, שנחתם יומיים קודם לחתונת בני הזוג ואושר 3 חודשים לאחר חתונה.

⁹⁵ תיק (בית הדין ת"א-יפו) 4992/תשי"ד 290 פד"ר א'

⁹⁶ תיק (בית הדין ת"א-יפו) 4992/תשי"ד 312 פד"ר א'

⁹⁷ תיק (בית דין אזורי באר שבע) תיק 944846/6 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]

⁹⁸ תיק (בית דין אזורי באר שבע) תיק 944846/6 עמ' 15 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]

⁹⁹ תיק(אזורי חיפה) 509827/11 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 15.3.16]

במקרה זה הותנה כי במקרה של פרידת בני הזוג מעדות המזרח (לא בכדי מצוין מוצאם, כפי שיתבאר בהמשך) הם ייפרדו ללא תביעות ממוניות ובכלל זה יש התייחסות מפורשת בהסכם לכך שלא יהיה תשלום כתובה שצוין בה סכום של 360,000 ₪, ומשכך נדחתה תביעת האישה לקבלת תוספת כתובתה. הסעיף לעניין זה בהסכם הממון קובע¹⁰⁰:

"בסעיף 3.4 להסכם הממון נקבע:

הצדדים מסכימים כי במקרה של פקיעת הקשר, יתגרשו הצדדים בהסכמה, ללא צורך בתשלום כתובה וללא הליכים משפטיים."

בית הדין מוצא לדון בעניין לאור מחילתה של האישה וכן לאור הסתירה שבין הכתובה לבין הסכם הממון] וקובע כי כאשר קיימת סתירה כגון זו, יש לתת להסכם הממון יתרון ולראות בו 'מודעא', וכך קובע בית הדין:

"... אך מדיני המודעא למדנו, שכאשר יש הבהרה של המתחייב שאינו מתכוון להתחייב, יש תוקף לדברים אלו, ולא לשרט התחייבות שנכתב לאחר מכן ואין לחשוש לחזרה."¹⁰¹

"...בשונה מכך, בנדון דידן שני הצדדים קבעו בהסכמה, שהכתובה שביניהם אינה נעשית בצורה מחייבת. לפיכך, נדרש רק היסוד הראשון בדין המודעא. לפיכך, בהסכם ממון הסותר את חיוב תוספת הכתובה, הוא שילוב של העיקרון של התנאי המגביל כפי שניסח הרה"ג גולדשמידט, עם יסוד הדין של מודעא."¹⁰²

בתוך כך, לעניין גובה הכתובה סובר בית הדין כי:

"...בנדון דידן לאור חתימת ההסכם יומיים לפני הנישואין, ואישורו בבית המשפט סמוך ולאחר הנישואין, אין ספק שכוונת שני הצדדים היתה שהסכום האמור בכתובה ישמש אך לכבודם של בני הזוג, אך לא נועד לגביה במצב של גירושין.

מקובל להתחייב בכתובה סכום מכובד, שלדעתם המון העם מכבד את האשה ואת האירוע.

בנסיבות אלו, לא מסתבר שהבעל היה כותב בכתובה סכום של מאה זוז – חיוב עיקר הכתובה, ללא שום תוספת. לפיכך, ברור הדבר שהסכום שנרשם, נרשם לכבוד בעלמא, והדבר היה ברור לשני הצדדים על רקע ההסכם המפורש והמפורט שבין הצדדים.

(אמנם, בחלק מההילות אשכנז הנוהג הוא להתחייב בכתובה רק עיקר כתובה ותוספת קבועה של מאתיים זקוקים כסף צרוף ללא כל תוספת אחרת, אך בני הזוג שלפנינו אינם שייכים לקהילות אלו).

כמו כן, מוצא בית הדין להתייחס באופן נוסף לסתירה שבין הסכם הממון לבין הכתובה עליה חתם ושם כתוב כי כביכול כל המודעות מבוטלות, וכלשון הכתובה:

"והכול דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי בביטול כל מודעי ובפיסול עדיהן כדעת הרשב"א זלה"ה."¹⁰³

לכאורה, לאור הטענה שהסכם הממון מבטל את החיוב שנכתב בכתובה מכוח דין מודעא, לכאורה ביטול המודעות מבטל גם את סעיף זה שבהסכם.

נראה שאין לפרש את סעיף ביטול המודעות כמתייחס להסכם הממון. הסכם הממון, אינו "מודעא". נכון הדבר שהיסוד ההלכתי לעדיפותו על פני האמור בכתובה, למדנו מדין מודעא, אך כאמור הוא שונה ממודעא הנמסרת במצב של אונס. מודעא נמסרת על ידי אחד הצדדים, ואילו הסכם הממון נחתם על ידי שני הצדדים. מודעא נמסרת בלא ידיעת הצד השני, והסכם הממון נחתם בהסכמת שני הצדדים. נוסף,

¹⁰⁰ תיק(אזורי חיפה) 509827/11 עמ' 1 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 15.3.16]

¹⁰¹ ש.ם. עמ' 5

¹⁰² ש.ם.

¹⁰³ ש.ם. עמ' 7

כותרתו של הסכם הממון, כמתבקש הוא "הסכם ממון". לפיכך, אין לפרש את ביטול המודעות בכתובה ככזה המתייחס להסכם הממון.

לדעת אחד מדייני ההרכב, אכן אין לדון בתוקף הסכם הממון מדין מודעא, וזאת לאור ביטול המודעות שבכתובה. אלא שגם לדעה זו, לאור ההסכם שנעשה לפני הנישואין ואישורו לאחר הנישואין, אין לספק שלא היתה בכוונת הצדדים לתת תוקף לכתובה ולפיכך אין תוקף להתחייבות בכתובה. לסיכום, ביטול המודעות שבכתובה אינו מבטל את תוקף הסכם הממון הקודם לו, אף שעדיפותו על פני האמור בכתובה מיוסד על דין מודעא.

ומכאן, לאחר דין ודברים, קובע בית הדין:

"בנסיבות אלו אין ספק לבית הדין שהצדדים לא התכוונו להתחייב בכתובה, למרות שנרשם בכתובה סכום של 360,000 ₪. בנדון דידן, יש לראות בהסכם הממון שנעשה בהסכמת שני הצדדים ואישורו לאחר הנישואין ראייה גמורה על כך שלא היתה כוונה להתחייב בסכום האמור בכתובה."¹⁰⁴

סיכום פסה"ד בתמצית:

בית הדין קובע כי בסתירות שבין הכתובה להסכם הממון, ומבלי לבחון את תוכן הכתובה כגון האם הופעל על האישה לחץ לחתום וכיו"ב, יש יתרון להסכם הממון וביטול המודעות המופיע בכתובה, אינו חל על הסכם הממון שבו הסדירו הצדדים את עניינם הכלכלי.

כמו כן, לאור אישורו ברי הוא כי לא היתה כוונה להתחייב לסכום הכתובה שצוין אך רק לכבודם בפני קהל המוזמנים לחתונה, זאת מאחר שלא מדובר בצדדים שהם יוצאי עדות אשכנז, המתחייבים בכתובה רק על עיקר הכתובה ומכאן שהתחייבות כזו היתה מעליבה את האישה ולא מכבדת את הבעל.

אם כן, מהעולה עד כה, היינו סוברים כי מדין ההלכה ועל מנת לכסות את כלל הנסיבות, יש צורך בהתנאה מפורשת בהסכם ממון על מנת שהתנאה זו תכסה על הצורך ההלכתי לשלושת הדרכים לויתור על כתובה, שהם כאמור מודעא או הסתלקות או מחילה.

אך מסקנה זו עולה בספק לגבי התיק הבא הנוגד עמדה זו:

4) לפנינו תיק 619776/6 אשר נדון בבית הדין הרבני בצפת¹⁰⁵, ממנו עולה כי הסכם ממון שאושר אף הוא לאחר חתונת בני הזוג, נדחה מול חיובי הבעל בכתובה;

ודוק; על אף שהיתה בהסכם הממון מחילה על כתובה, טענת האישה היתה כי לא היתה זו התנאה מפורשת, אך מעיון בפסה"ד, בית הדין דוחה את טענת אישה לעניין זה כי ההסכם לא היה מפורש, ובד בבד מבטל את מחילתה על הכתובה, תוך הוא קובע כי לא ניתן כלל למחול על כתובה.

קרי, העולה מפסה"ד הוא שגם אם היתה בהסכם הממון התנאה מפורשת, בית הדין לא היה מייחס לכך משקל לאור כך כי נוסח הכתובה הוא של קהילות ספרד, אשר דוחה כל מחילה של האישה על כתובתה.

¹⁰⁴ תיק(אזורי חיפה) 509827/11 עמ' 7 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים (15.3.16)]
¹⁰⁵ תיק (בית הדין הרבני האזורי צפת) 619776/6 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים (15.05.15)]

© כל הזכויות שמורות למחבר – עו"ד דויד יוסף, אסור להעתיק ללא הסכמת המחבר בכתב.

משכך בית הדין מקבל את תביעת האישה לכתובתה על אף הסכם הממון, ששוב יצוין, שיכול והיתה גם התנאה מפורשת אך לא היה בכך לשכנע את בית הדין בעניין לטובת הבעל, מאחר ובית הדין אינו רואה בהסכם זה לא מחילה לא הסתלקות ואף לא מודעה:

כאמור, בתיק זה התגרשו בני הזוג ובהסכם הגירושין מחלו זה לזו על חובותיהם ההדדיים אך האישה מצאה לנכון לתבוע את כתובתה. מנגד, הציג הבעל הסכם ממון שגם לפיו, בנוסף להסכם הגירושין, אין האישה יכולה לתבוע את זכויותיה המוקנים לה בכתובה.

הסכם הממון כלל סעיפים שזה לשונם¹⁰⁶:

"בסעיף 6 להסכם הממון נכתב –

"בני הזוג מסכימים כי בכפוף לאמור בהסכם זה ולביצועו המלא בפועל, אין להם ולא תהיה להם כל תביעה וטענה, מכל מין וסוג שהוא האחד כלפי משנהו."

ובסעיף 9 נכתב –

"מוסכם כי האמור בהסכם זה מהווה הסדר סופי ומוחלט של כל ענייני הרכוש והממון בין בני הזוג ולהוציא המפורט בו אין לצדדים כל תביעות לגבי הזכויות הסוציאליות ו/או הכספיות ו/או זכויות אחרות מכל מין וסוג שהוא."

בהתאם לכך, מציין ביה"ד:

"עמדת האשה היא שוויתור על הכתובה בניסוח הנזכר, שאינו מפורש אלא במשתמע, הוא חסר תוקף, הגם שהיא מסתמכת על פסיקה של בית דין אחר, אינה נראית לנו.

למרות זאת, עדיין יש לדון האם עקב ויתור זה האשה הפסידה את הכתובה. וזאת מאחר שבכתובה שבפנינו נכתב הנוסח המקובל מקדמת דנא בקהילות ספרד –

"ולא יפתנה ולא יסיתנה שתמחול לו סכי כתובתה לא כולה ולא מקצתה ולא שום תנאי מתנאי הכתובה, ואם תמחול הרי המחילה ההיא בטלה מעכשיו כחרס הנשבר וכדבר שאין בו ממש."¹⁰⁷

בהתאם לכך מבקש בית הדין לחזק את דעתו תוך שהוא בוחן האם האישה יכולה כלל למחול על כתובתה בהסכם הממון בין הצדדים, ולצורך כך הוא מציין:

"נקדים ונציין כי נוסח זה נהוג כבר מאות שנים בקהילות ספרד – עיין מהרשד"ם חיו"ד סי' קז וחלק אה"ע סי' כ' וסי' כה, עדות ביעקב סי' ע' דף קפו, בנוסח הכתובה שבשער המפקד ובספר נהר מצרים, ובספר אבני אפוד סי' סו."¹⁰⁸

"...בשו"ת בית יוסף דיני כתובות סי' ד' כתב:

"מכל מקום אם מנהג פשוט באותה העיר לכתוב בכתובות תנאי שלא יוכל לפתותה שתמחול שום דבר מסיכי כתובתה ואם תמחול יהיה כחרס הנשבר, אעפ"י שלא נכתב תנאי זה בכתובתה זו ככתוב דמי, וכמ"ש המפרשים בהיא דאמרינן בפרק המקבל שדורשין לשון הדיוט. ואם כן בכל גוונא אין מחילתה כלום. אף על פי שיש לי גמגומי דברים על מי שעבר ופתה אשתו שתמחול לו ומחלה לו אם אותה מחילה בטלה מפני תנאי זה, דאיכא למימר דמחילתה קיימת, דהיאך אדם מתנה שאם ימחול שלא תהא מחילתו מחילה אם כפי הדין

¹⁰⁶ ש.ס. עמ' 2

¹⁰⁷ ש.ס.

¹⁰⁸ ש.ס.

היא מחילה, ואפשר דבקנין מצי לסלוקי נפשיה מההיא מחילה שכל פעם שתמחול יחול קנין החיוב ואפילו מאה פעמים.¹⁰⁹”

”...על כן לפי דרכו אין כל סתירה מהשו"ע לתשובת ב"י, מאחר שבכתובה נוהגים שהחתן מתחייב בקנין על כל ההתחייבויות המפורטות בשטר הכתובה, מועיל התנאי שלא תועיל מחילה.”¹¹⁰

”...לפי דרכו, בנידון של כתובה שהחתן עצמו מתחייב במעמד הנישואין התחייבויות עבור הכלה, מועילה התחייבות זו שלא תועיל מחילה, והשו"ע מייירי במוכר שטר חוב לחבירו, שההתחייבות שלא למחול אינה במעמד הלווה הנפגע ממנה ואינה בהסכמתו, ולכן אינה חלה.”¹¹¹

וכאן מגיע בית הדין לסיכום עמדתו, הסותרת את פסה"ד הקודם שהובא לעיל, והיא:

”סיכומו של דבר, הגם שבהסכם הנזכר האשה מחלה על הכתובה, אין ממש במחילה זו שלא הוסדרה בסמוך לגירושין אלא בתוך פרק הנישואין בהיותם בשלום בית. וזאת, על יסוד הקבוע בשטר הכתובה שלא תועיל מחילה.

ויצוין שבנידון זה הסכם הממון בעיקרו, ובכלל זאת הסעיף הנ"ל שבו משתמעת המחילה, אינה ביוזמה של האשה גרידא, אלא הכול הוסדר לבקשת הבעל שביקש לעגן זכויותיו, ולכן נכלל באמור בכתובה שמחילה בפיתוי הבעל אינה בתוקף. על כן ההוראה שנקבעה בכתובה שהמחילה לא תועיל, נכונה גם לנסיבות אלו.”¹¹²

כאמור, בית הדין שם את כובד המשקל על נוסח הכתובה ועל כך כי נעשה ביוזמה של הבעל והוא דוחה את טענתו ומחייבו בכתובת האישה.

יוער כי לא ברורה ציון הערתו בנוגע לכך כי ההסכם נעשה לאחר החתונה, מהסיבה הפשוטה שאולי גם אם היה נעשה לפני החתונה, והיה נראה לבית הדין כי האישה לא לקחה חלק פעיל בעריכתו כמו הבעל, אזי גם במקרה זה התוצאה היתה זהה.

לעניין זה ראה את כב' הדיין הרב לוז בתיק 944846/6¹¹³ שהובא לעיל, בנוגע לדעה הסוברת כי בעניין חתימה על הסכם ממון שנחתם סמוך ליום הנישואין, הסתלקות לא תועיל, מאחר ומדובר ב'עבידי דאתו'.

ועל כן עולה שוב השאלה אם כן מה יועיל? שכן שוב, מנגד לפס"ד חריף זה שהובא לעיל אנו רואים כי לדעת בית דין, הרי שאיזון משאבים נוגד כפל זכויות - וזאת בפשטות:

(5) תיק 480172/6¹¹⁴ אשר נדון בבד"ר חיפה, דן בתיק בו היה הסכם ממון ובו הוראות סותרות בעניין האם יחול עליו חוק יחסי ממון או דין תורה, נפסק כי:

”מאחר ובאיזון המשאבים האישה מקבלת סכום גדול יותר מהכתוב בכתובה ואין כפל זכויות, איזון המשאבים יכלול בתוכו גם את סכום הכתובה.”¹¹⁵

(6) פס"ד נוסף שהולך בדרך זו ואף הובא לעיל כראייה לעניין אומד דעת הצדדים בפס"ד פלונית, ציינה¹¹⁶ כב' השי' נאור פרשה שנדונה בתיק (גדול) 1-21-3655 פלוני

¹⁰⁹ ש.ס.

¹¹⁰ ש.ס.

¹¹¹ ש.ס.

¹¹² ש.ס. עמ' 3

¹¹³ תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 עמ' 10 (פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14)

¹¹⁴ תיק (בית הדין הרבני האזורי חיפה) 480172/6 (פורסם באתר בתי הדין הרבניים 9.3.17)

¹¹⁵ ש.ס. עמ' 14

¹¹⁶ 9692/02 פלונית נ' פלוני, (סב) 29 (3) 2007, ראה פסקה 14 לפסה"ד של כב' השי' נאור.

נ' אלמונית (לא פורסם, 22.2.2005). שם, על אף שתוספת כתובה עמדה על חצי מיליון ₪ פסק בית הדין סך של 18,000 ₪ בלבד¹¹⁷, לאור הסכם ממון שנחתם בין הצדדים:

"בין הצדדים נחתם הסכם ממון עובר לנישואין, שבו נקבעה חלוקת הרכוש במקרה של פירוד. הסכם הממון בוצע ביניהם וכל צד קבל את חלקו. אין בהסכם הממון כל התייחסות לכתובה, ויש להניח שהבעל לא היה מסכים לתת לאשה את מה שנקבע בהסכם, אם יחויב בנוסף גם בסכום של חצי מיליון שקל בגין הכתובה."

כפי שראינו, פסקי הדין שהובאו משקפים ומחזקים את הדעה, כי אומד דעת הצדדים כפוף לשיקול הדעת של בית הדין ביתר שאת, עד שגם גם ההמלצה לבני הזוג לבטא את רצונם בנוגע לכתובה במפורש בתוך הסכם ממון, עומדת בערבון מוגבל ותלויה בכל תיק ונסיבותיו המיוחדות לו.

7) דיון נוסף לעניין מה גובר בדין ההלכתי בעניין צוואה הסותרת הסכם ממון או כתובה מראה שוב כי לכאורה אין תשובה אחת אלא הדבר תלוי בזמנים בהם נכתבו כל אחד מהם.

המאמר 'כתובה המנוגדת לצוואה'¹¹⁸, המעובד על בסיס פס"ד בתיק מס' נח075/119. דן במקרה שבו אדם שנישא פעם שלישית וכתב הסכם ממון ביום החתונה עם אשתו האחרונה.

בהסכם הממון התחייב הבעל כי האישה תקבל 5,000 דולר כתוספת כתובה וכן זכות למדור במידה ותאריך ימים אחרי בעלה.

לאחר שנפטר הבעל, הוציאו ילדי המנוח צוואה אותה כתב 5 שנים לפני שהתחתן עם אשתו השלישית ובה נכתב כי ילדיו ירשו את כל נכסיו בשווה, ומשכך אין לאישה ממה להיפרע בעניין מזונותיה ובין כך גם אינה זכאית למדור.

הצוואה נעשתה לכאורה על פי ההלכה לאור כך שנכתב שם 'שעה לפני מיתה', אך מצד שני צוין בצוואה כי המנוח יהיה רשאי לשנות את צוואתו זו בכל עת. בנוסף, מצוין כי הסכם הממון נחתם בנוכחות 2 עדים אך לא ברור אם נעשה קניין.

טענות האלמנה היו שבהסכם הממון והן בכתובה שכתב לה המנוח, למעשה ביטל חלק מצוואתו הקודמת, וזו לראייה שלא עלה על דעתו להונוח אותה, אלא התכוון לעמוד בתקנת חכמים המחייבת אותו במזונותיה וכיו"ב¹²⁰.

תיק זה נדון בתחילה בבית דין אזורי שם נפסק כי לאלמנה יש זכות מגורים בדירה בה התגוררה עם המנוח אולם לא ניתן לחייב את העיזבון במזונותיה. על כך הוגש ערעור על ידי האישה לבית הדין הגדול, בהרכב של הדיינים; הרב בן שמעון, הרב שלמה דייכובסקי והרב אליהו בקשי דורון, אשר פסקו באופן לא זהה וראוי להביא דעות אלו.

לדעתו של הרב בן שמעון, הדין הנו עם היורשים והאישה אינה זכאית למזונותיה וכן למדור, מנימוקים אלו שלהלן:

¹¹⁷ אעיר כי עשיתי מאמצים לא מעטים לאיתור פסה"ד ולא עלה בידי לאתרו, על מנת שאוכל לקרוא אותו במלואו ולעמוד על הסיבות לכך לעניין אומד דעת הצדדים לעניין שלילת דמי כתובה מבלי כל התנאה מפורשת, אך ניתן לשער כי גובה הכתובה הקלה על הדיינים בעניין זה.

¹¹⁸ רפאל שלמה דייכובסקי, שלמה בן-שמעון, אליהו בקשי-דורון, 'כתובה המנוגדת לצוואה', תחומין, כרך יט', עמ' 182

¹¹⁹ שם. ראה ה"ש 1 למאמר

¹²⁰ שם. עמ' 184.

א. דעתו זו נסמכת גם כן על אומדנא, אך מנגד לאומדנא של האישה הטוענת כי בעלה לא התכוון להונות אותה, סובר הרב בן שמעון כי האומדנא היותר חזקה היא שהמנוח התכוון להוריש לילדיו את מלוא נכסיו כפי שכתב בצוואה¹²¹.

ב. האלמנה טוענת שבשיירו לעצמו זכות לשנות את הצוואה יש אומדנא שהמנוח חשב על האפשרות שביום מן הימים ירצה להתחייב לאנשים אחרים - ובכלל זה אישה שישא - ורוצה הוא שיישאר בידיו נכסים על מנת לשעבדם לצורך התחייבויות אלו, זאת בהתבסס על הסכם הממון ועל חיוביו כלפי האשה בו¹²².

ג. לגבי האפשרות לשינוי הצוואה, סובר הרב בן שמעון:

” ואם תהיה לו אפשרות הלכתית להפקיע עצמו מן החיובים, יעשה זאת. ואכן, כיון שנתן במתנת בריא את כל נכסיו ליורשיו, עוד קודם לנישואיו השניים ומבלי להביאם בחשבון, יתכן מאוד שבכך התכוון להפקיע עצמו מחיובי הבעל במזונות לאחר מיתתו”.

ד. עוד טוען הרב בן שמעון כי בדיני ממונות, הרי שאומדנא אינה מאפשרת להוציא ממון מידי המחזיקים בו שאלו היורשים, ולאחר דיון הלכתי בעניין מוצא להביא את דבריו של 'בעל גנת ורדים':

”מכל הרשום בכתב אמת שמעינן, דחזקה יש לאלמנה בנכסי המת ליתנהי אלא שעבודא בעלמא, ולא מהניא כתפיסה ממש. ולכן אין לדון בה דין קים לי, שאין דנים דין קים לי אלא בתופס הנכסים ברשותו. ונתחווה הלכה זו, יתד היא שלא תמוט.”¹²³

ה. בהתאם לכך פסיקתו היא, שמאחר ”ולא נתן לאשתו השניה מאומה, אלא התחייב לה נכסים שיהיו ברשותו.. למסקנה נראה לי לדחות את הערעור, ופסק הדין של ביה"ד הרבני האזורי, הקובע שהדין עם היורשים, הינו בתוקפו.”¹²⁴

דעה אחרת מובאת ע"י הרב שלמה דייכובסקי, אשר טוען כי ההסכם עם האשה אכן מבטל את הצוואה, ונימוקיו לכך הם כדלקמן:

א. נוסח הצוואה מותיר את הרושם כי מדובר בצוואה ולא במתנת בריא ומשכך יש לדון בה כצוואה ולא כמתנה, ובצוואה לא ניתן לקפח את זכויותיה של האישה בהן מחויב הבעל בכתובה¹²⁵.

ב. חזקה אין אדם עושה עוולה לאשתו: הצוואה נערכה בזמן שהיה נשוי לאשתו השניה, והסכם הממון והכתובה נערכו לאחר פטירת האישה השניה, ואין כל סיבה שנסבור כי המנוח ביקש להונות את אשתו השלישית. וכי סביר יותר להניח ש”המנוח נתן הכל לצאצאיו, תוך כדי שיור המגיע לאשתו, אם תאריך ימים אחריו. וגם אם יש ספק בכך, הרי יד בעל השטר על התחתונה. במקרה דנן: ידם של היורשים מחזיקי שטר הצוואה תהיה על התחתונה, כיון שהם באים להוציא מידי האלמנה המחזיקה ב”תנאי בית דין” וע”פ ההסכם שנעשה קודם הנישואין.”¹²⁶

¹²¹ רפאל שלמה דייכובסקי, שלמה בן-שמעון, אליהו בקשי-דורון, 'כתובה המנוגדת לצוואה', 188 תחומין, כרך יט'

¹²² שם

¹²³ שם. עמ' 187

¹²⁴ שם. עמ' 188

¹²⁵ שם. עמ' 189

¹²⁶ שם.

ג. בנוסף קובע הרב דייכובסקי כי לאור מהות הצוואה ולשונה, ומאחר ומתנת בריא אינה מפקיעה מכתובה כשנעשתה כמתנת שכיב-מרע, הוא מבקש לראות את הצוואה כמתנת ש"מ ובכך לזכות את האישה בכתובתה.¹²⁷

ד. עוד קובע הרב דייכובסקי שבימינו אין לגרש נשי עמנו מבית תענוגיהם כל ימי מגר אלמנותם, וכל עוד אין הן תובעות את כתובתן. לכאורה בנידון דידן, רשאים אפוא היורשים לסלק את האלמנה מן המדור ולהיפטר ממזונותיה ע"י תשלום הכתובה בעל כורחה, אך מנגד לכך:

"בספר שורת-הדין ח"ג (עמ' קמט) מעיד הרב ח"ג צימבליסט שליט"א בשם הרב י"ש אלישיב שליט"א ששמע מהרב צ"פ פרנק זצ"ל, שהמנהג הוא שבזיווג שני רשאים היורשים לשלם לאלמנה את כתובתה ולהוציאה אף מהמדור. הרי"ש אלישיב העיר על כך שאין שום מקור לחלק בין זיווג ראשון לשני; ושאי אפשר לקבוע מהו המנהג בדבר שאינו מצוי".

ה. לבסוף, קובע הרב דייכובסקי כי הצוואה מהווה כמעין שטר הברחה, ומשכך אין להתחשב בו, וכלשונו:

"מאחר ובשטר הצוואה יש סעיף מפורש המאפשר למצוה לחזור מהקנאתו לילדיו בכל עת. ממילא, אין בשטר זה כל נזק לעצמו, ואין כל שעבוד נכסים, כי יכול לחזור בו ללא הגבלה. שטר הקנאה כזה, שאין בו שום נזק לעצמו - כי בחייו יכול לבטלו, ואחר מותו אין לו נפקא מינה - נחשב כשטר הברחה, כי כל מטרתו להבריח את נכסיו ממי שהוא אינו חפץ ביקרו ושזכאי להם לפי הדין, אל אדם אחר שהוא חפץ ביקרו. בזה יודו החולקים, ששטר זה אינו תופס, ועצת הברחה לא תיצלח".¹²⁸

ו. בהתאם לכל זאת הוא מוצא לקבוע כי "סוף דבר: האלמנה זכאית לגור במדור שבו גרה עם בעלה המנוח, כאמור בהסכם שנחתם בינה לבין המנוח. כמו"כ זכאית היא למזונות מן העזבון."¹²⁹

דעה נוספת אחרונה כאמור, מובאת ע"י הרב אליהו בקשי-דורון, אשר מסכים בחלקו עם הרב בן שמעון, ונימוקיו לכך הם כדלקמן:

א. הרב בקשי דורון מבקש לעשות חילוק בין תשלום המזונות לבין זכות המדור ולדעתו, מכח זה שהנכסים נמצאים מוחזקים על ידי היורשים לא ניתן להוציא את מזונות האישה מידם ולתתם לאלמנה מכח אומדנא.¹³⁰

ב. עם זאת לענין מדור האישה, סבור הרב בקשי דורון כי מדובר 'באומדנא דמוכח' שחזר בו ממה שכתב בצוואתו, שכן לא סביר כי ציין זאת בהסכם הממון ללא כל סיבה. ושטר בצוואה הוא "שטר התחייבות מפורש שמחייב אותו".¹³¹

ג. ומשכך מגיע הרב בקשי דורון למסקנתו והיא: "על כן נראה לי שיש לקבל את טענת האלמנה במקצתה, שרשאית היא להשאר בדירה כפי תנאי ההסכם, אולם אין לחייב את היורשים במזונות מהנכסים שמחזיקים בהם כמתנה מעת שעה אחת לפני מותו."¹³²

אם כן אנו רואים פסיקה נוספת של בית הדין הגדול אשר גם בו אין פסיקה אחידה בנוגע לחיובי כתובה הבאים בסתירה לצוואה ולהסכם ממון.

¹²⁷ ש.ס. עמ' 190

¹²⁸ ש.ס. עמ' 192

¹²⁹ ש.ס.

¹³⁰ ש.ס. עמ' 193

¹³¹ ש.ס.

¹³² ש.ס.

8) מקרה סותר נוסף של צוואה מול כתובה אשר ניסוחה על פי ההלכה גרם לאי מילוי רצון המצווה:

בפירוש שונה לדבריו דלעיל של הרב דייכבוסקי לעניין נוסח הצוואה, במקרה הבא לא היה הסכם ממון, אלא כתובה מול צוואה שנכתבה במלואה לטובת אחותו של המנוח, פסק בית הדין בתיק 1029854/1¹³³ כי האשה זכאית לכתובתה ומזונותיה, עקב ניסוחה של הצוואה;

זאת, למרות שבני הזוג היו בהליך גירושין, במהלכו ניתן פס"ד לגירושין וקבע דיון הוכחות אשר קודם לדיון זה נפטר הבעל. לאחר מכן הגישה האישה בקשה לסגירת כל התיקים, ובהמשך לכך, הגישה האישה תביעה למדור ולמזונות מן העיזבון.

טענות התובעת היו כי מאחר ולא היו גירושין בפועל, לא הפסידה את זכויותיה למדור ולמזונות, זאת בהתאם לדברי הרמ"א בשולחן ערוך אבן העזר סימן צ סעיף ה': "אבל כל זמן שלא נתגרשה אף על גב שנתן עיניו לגרשה יורשה."

כמו כן לענייננו זה, טענה עוד התובעת כי "חוב מזונות אלמנה עומד בהתאם לסעיפים 56, 57(א) ((והן על פי הדין הדתי כפי הנפסק בשולחן ערוך (אבן העזר סימן צג סעיף ג): "אלמנה ניזונת מנכסי יורשים כל זמן אלמנותה [...] כל זמן שלא תתבע את כתובתה."

עוד טענה האישה כי בהתאם לפסיקת עבר של ביה"ד, היא תובעת את הזכות למדור גם בחלק הדירה שהיה שייך לבעלה המנוח, מכוח תנאי כתובה למדור אלמנה ומכוח מזונות, כשהמדור הוא בכלל מזונות, ולצורך כך היא טענה שגם תעלה טענה נגדית שאין לה זכות למזונות ל"אור פסק הדין לגירושין, עדיין עומדת לה זכות למדור מדין תנאי כתובה שאינו תלוי במזונות כפי שכתב בשו"ת הרשב"א (חלק ב סימן קסה)."¹³⁴

טענות הנתבעת:

המנוח כתב בצוואתו כי אינו מצווה דבר לאשתו ולבנותיו עקב התנהגותן כלפיו ומשכך אשתו גם לא זכאית למזונות ולמדור. התנהגות זאת זכתה לקיתונות גם מבית המשפט, ובהתאם לכך גם ניתן צו קיום צוואה.

התובעת אינה זכאית למדור ולמזונות עקב מתן פס"ד לגירושין שלא בוצע רק מהסיבה שהמנוח נפטר קודם לכן, וכן אלמנה התובעת כתובתה הפסידה מזונות משום ביזיון הבעל, ובנידון זה מעשיה הוכיחו על ביזיון הבעל.

על אף כל זאת, פסק בית הדין כי האישה זכאית לקבלת מזונותיה ומדורה מהעיזבון. ביה"ד מביא תחילה בהחלטתו את הסעיף מתוך שולחן ערוך, אבן העזר סימן צג סעיף ג':

"אלמנה ניזונת מנכסי יורשין כל זמן אלמנותה אפילו אם לא נכתב בכתובתה, ואפילו אם צוה בשעת מיתה 'אל תיזון אלמנותי מנכסי' – אין שומעים לו."

וכן את ההלכה בסימן צד סעיף א': "כדרך שניזונת אלמנתו מנכסיו כך נותנים לה כסות וכלי תשמיש ומדור או יושבת במדור שהיתה בו בחיי בעלה."¹³⁵

אך מהות פסק הדין, למרות שלבסוף לכאורה אין משתמשים בטיעון זה, נשען על נוסח הצוואה והיא זו המעניינת באמת; כמו רבים העורכים צוואה כגון זו, צוואתו של המנוח נוסחה על פי הדין האזרחי והדין העברי וזה לשון הסעיף:

"צוואתי זו נעשית כצוואה בעדים, על פי הדין השורר במדינת ישראל וכן כמתנה שתוקפה שעה לפני מותי על פי הדין העברי והנני מתכוון כי צוואתי זו תהיה תקפה באופן המועיל ביותר."¹³⁶

¹³³ תיק (אזורי ת"א יפו) 1029854/1 [פורסם האתר בתי הדין הרבניים 9.7.2017]

¹³⁴ תיק (אזורי ת"א יפו) 1029854/1 עמ' 2 [פורסם האתר בתי הדין הרבניים 9.7.2017]

¹³⁵ תיק (אזורי ת"א יפו) 1029854/1 עמ' 5 [פורסם האתר בתי הדין הרבניים 9.7.2017]

¹³⁶ תיק (אזורי ת"א יפו) 1029854/1 עמ' 6 [פורסם האתר בתי הדין הרבניים 9.7.2017]

לפיכך בית הדין קובע כי משמעות צוואה זו – מתנה מחיים 'שעה לפני מותו' ובהתאם לכך צוואה כגון אינה מפקיעה את זכות האלמנה למדור ומזונות:

לצורך כך מביא בית הדין את ההלכה בשולחן ערוך, אבן העזר סימן צג סעיף כ':

"אין אלמנה ניזונית אלא מקרקעות בני חורין ולא מהמשועבדים – לא מבעיא אם מכר או נתן הבעל בחייו, אלא אפילו מכרו או משכנו או נתנו היורשים לאחר מיתת אביהן – אין מוציאין למזון האשה והבנות, ודווקא שנתן האב מתנת בריא."¹³⁷

וכן את ההלכה בחושן משפט סימן רנב סעיף א':

"מתנת שכיב מרע אינה קונה אלא לאחר מיתה, ואין אחר זוכה בדבר שצוה לו בין במקרקעי בין במטלטלי אלא לאחר מיתה. לפיכך מוציאין לכתובת בנין זכרין ולמזון האשה והבנות מיד אלו שצוה לתת להם, שהרי במיתתו נתחייבו הנכסים בכתובה ובמזונות, ואלו שנתן להם לא יקנו אלא לאחר מיתה."¹³⁸

פרשנות סעיפים אלו ע"י ביה"ד, כפי שניתן להבין היא כי אילו היה המנוח מקנה ליורשיו את נכסיו בשעה שהיה בחיים, אזי המתנה היתה נתפסת טרם מותו, ולכן האישה והבת לא היו זכאיות מאחר וזכות היורשים קודמת לזכות האלמנה והבת, אך נוכח לשון הצוואה הקובע כי האדם מקנה את רכושו ליורשיו רק לאחר מותו: **"האלמנה והבנות זכאיות לגבות מזונות מהעזיבון, כיוון שזכותן חלה מיד עם מותו, ואילו המתנה לאחרים חלה רק לאחר מותו. נמצא שזכותן של האלמנה והבנות קדמה לזכות המקבל."**

כזכור, הרב דייכובסקי טען כי מתנת שכיב מרע אינה דוחה חיובי כתובה ולאחר מכן טען כי הצוואה היתה כמעין שטר הברחה שאין מתחשבים בו. באופן דומה לכך מביא בית הדין את ההלכה לפיה, נוסחה של הצוואה מבטא כי אין מדובר בשעה שלפני מיתה של שכיב מרע אלא של אדם בריא ומשכך הוא חסר תוקף משפטי:

"אך בבואנו לדון על תוקפה ההלכתי של צוואה זו נראה שאיננה עומדת בכללי ההלכה שהרי כתב מרן (בשולחן ערוך חושן משפט סימן רנא סעיף א):

"אבל בריא שנתן מתנה וכתב בשטר 'מחיים ובמות' – הרי זו מתנה גמורה מחיים וזה שכתב בה 'ובמות' כמי שאומר 'מעתה ועד עולם' וכמו נוי השטר הוא זה."

וכתב שם הסמ"ע (שם ס"ק ה): "הרי זו מתנה – פירוש כשהיה בקניין בין כולו בין במקצתו דאין מתנת בריא ללא קניין."¹³⁹

אם כן, נשאל מה לגבי אומדנא מה לגבי 'דינא דמלכותא דינא' אותה הזכרנו גם כן באותו מאמר של הרב דייכובסקי¹⁴⁰, ואכן לדידו של בית הדין, במקרה הזה אמנם אין מדובר ב'צוואה הלכתית' גם מכורח זה שלא נעשה בה קניין, אך יש לה תוקף 'מדינא דמלכותא דינא' וזאת מדברי האגרות משה (אבן העזר חלק א סימן קד) אשר כתב:

"אך בעצם מסתבר לעניות דעתי שצוואה כזו, שוודאי יתקיים כדברי המצווה בדינא דמלכותא – אין צריך קניין, שאין לך קניין גדול מזה. וממילא, כיון שאין צריך קניין, מועיל מדינא אף נגד היורשים אף שהוא מתנה לאחר מיתה."

בהמשך התשובה כתב: "וזהו טעם גדול למה בארץ הזאת נוהגים לסמוך על צוואות כאלו."

ועיין בשו"ת כפי אהרון (חושן משפט סימן יב) שהאריך לפסוק שבמקום שנהגו לקיים צוואות בנוטריון וכדומה – 'מנהג מבטל הלכה' וצוואה זו כשרה גם ללא קניין.

ועיין בזה באריכות בשו"ת תבואות שמש (חושן משפט סימן לד) ובספר שורת הדין (כרך א עמוד שכב) במאמר של הדיין הרב חיים שלמה שאנן זצ"ל שכתב להכשיר צוואה כזו בלא קניין מדין 'דינא דמלכותא' ומדין מנהג והביא דעת שו"ת מהרש"ם

¹³⁷ תיק (אזורי ת"א יפו) 1029854/1 עמ' 5 [פורסם האתר בתי הדין הרבניים 9.7.2017]

¹³⁸ ש.ם.

¹³⁹ תיק (אזורי ת"א יפו) 1029854/1 עמ' 6 [פורסם האתר בתי הדין הרבניים 9.7.2017]

¹⁴⁰ שלמה דייכובסקי "הלכת השיתוף" - האם דינא דמלכותא? תחומין כרך יח עמוד 18

© כל הזכויות שמורות למחבר – עו"ד דויד יוסף, אסור להעתיק ללא הסכמת המחבר בכתב.

(חלק ב סימן רכז אות ד) שסובר שבמקום שיש 'אומדנא דמוכח שגמר ליתן בכל ליבו' לא צריך קניין.

הרי שלדעת פוסקים אלו צוואה זו כשרה והוויא מתנה מחיים ואין לאלמנה זכות למדור ומזונות.¹⁴¹'''

לכאורה היינו חושבים שמהסכמת בית הדין, כי מדובר בצוואה ברת תוקף משפטי, נסתם הגולל על טענות התובעת אך לא כן. באופן מפתיע ולאחר שקבע בית הדין כי הצוואה כשרה ויש ללכת לפי רוח המצווה, חוזר בית הדין ודן בשאלה, האם ניתן להוציא את האלמנה בתשלום כתובה.

לצורך כך מביא בית הדין הנכבד את ההלכה בשולחן ערוך אבן העזר סימן צג סעיף ג', אשר כזכור הועלתה על ידי התובעת וכך לשון הסעיף:

'''אלמנה ניזונית מנכסי יורשין כל זמן אלמנותה [...] ואפילו אם צוה בשעת מיתה: 'אל תיזון אלמנותי מנכסי' – אין שומעין לו. ואין היורשים יכולין לפרוע לה כתובתה ולסלקה מהמזונות, אלא היא ניזונית על כרחם כל זמן שלא תתבע כתובתה, אלא אם כן התנו כן בפירוש – שלא תיזון אלמנתו מנכסיו, או שהיה מנהג המקום כן.'''

והרמ"א הוסיף: "ויכולים בית דין לתקן במקומם שהיתומים יסלקו אותה כשירצו."

ובפתחי תשובה (שם ס"ק ה) כתב:

"כתב בספר ישועות יעקב דכעת נהגו בתי דין בישראל לסלק להאלמנה כתובתה כל זמן שירצו היורשים, וכל הנשאת על דעת המנהג היא נשאת. וטעמא דמילתא כיון שהמזונות ביוקר מאד מן מה שהיה לפנים [...] ואם כן כל אחת לא תרצה לקבל כתובתה רק הנדוניה [...] לכן עשו בזה תקנה. עד כאן לשונו. וכך כתב בשו"ת שבות יעקב (חלק ב סימן קכד) [...] וכן עשו הלכה למעשה בקהילת קודש פראג."

וכתב שמנהג זה – גם להוציא ממדור האלמנה, אם כי "בספר בית מאיר" כתב לגבי מדור אלמנה שזה "נגד ההלכה" ושכן הורו זקני דייני פרנקפורט "ואין לזוז מדבריהם ואין לגרש נשי עמינו מבית תענוגיהם כל ימי מיגר אלמנותה בעל כרחה" – אלא אם כן תתבע כתובה. ועיין פד"ר (כרך ד עמוד 235 וכרך יח עמודים 366–367) שנראה שכך נהגו גם בזמן הזה.¹⁴²'''

וכך, על אף שבית הדין סבור כי הצוואה היתה כשרה מכח דינא דמלכותא דינא הוא מוצא לנכון לקבוע כי:

"לאור העובדה שניתן פס"ד לגירושין שבפועל לא בוצע, הספק ההלכתי לגבי תוקף הצוואה מול הזכאות למדור ומזונות אלמנה והמנהג לתת כתובה כנגד הזכות למדור ומזונות אלמנה – יש מקום בנידון זה לפסוק כתובה כנגד זכות האלמנה למדור ומזונות.¹⁴³'''

נקודות לעניין פסה"ד דלעיל:

כותב עבודה זו אמנם לא מוסמך לדיינות, אך יחד עם זאת קשה להבין איך משקבע בית הדין כי הצוואה עומדת בתוקפה, חוזר בית הדין לדון בטענת האישה שניתן היה לדחותה מכמה סיבות.

א. החל מכך שכאמור לעיל, מרגע שתבעה האישה כתובתה הרי שניתן לשלול את כתובתה בהתאם לסעיף ה' בסימן צ"ג בשו"ע אבן העזר שהובא לעיל, וקובע:

¹⁴¹ תיק (אזורי ת"א יפו) 1029854/1 עמ' 6 [פורסם האתר בתי הדין הרבניים 9.7.2017]

¹⁴² תיק (אזורי ת"א יפו) 1029854/1 עמ' 7 [פורסם האתר בתי הדין הרבניים 9.7.2017]

¹⁴³ תיק (אזורי ת"א יפו) 1029854/1 עמ' 7 [פורסם האתר בתי הדין הרבניים 9.7.2017]

"אלמנה שתבעה כתבתה בבית דין, אין לה עוד מזונות, ואפלו לא פרעה. אבל תבעה שלא בבית דין, לא הפסידה (טור). ויש אומרים שאפלו תבעה בבית דין לא הפסידה, אלא אם כן תבעה מעצמה, אבל אם תבעה מדחק, שלא נתנו לה מזונות, או שרמוה ואמרו לה: פלוני חפץ לשא אותך, ומחמת זה תבעה כתבתה או כיוצא בזה, לא הפסידה מזונותיה.."

משכך, היה ראוי כי בית הדין היה דן בעניין זה בהתאם להליך שנוהל בבית המשפט לענייני משפחה, על פי פסה"ד¹⁴⁴, בהתנהגותה של האישה כלפי המנוח על מנת לבחון האם יש בהתנהגות זו כדי לשלול את כתובתה.

ב. מעבר לכך, כפי שפסק הרב בן שמעון ובעקבותיו גם הרב בקשי דורון ושדעותיהם הובאו לעיל, הרי משנקבע כי הצוואה תקפה והיורשת היא הזוכה בצוואה כדן, לא ברור כיצד ניתן להוציא מהם כספים, זאת גם לאור דברים שהביא הרב בן שמעון מתוך דברי מהרי"ט אלגאזי בשמחת-יום-טוב: "מילתא דפשיטא היא דהאישה הבאה להוציא מזונות בשטר זה ידה על התחתונה, דהיורשים הם המוחזקים, דהנכסים בחזקת יתמי קיימי"¹⁴⁵.

ג. דבר נוסף שעלה ומתאים גם לעניין זה, הוא 'אומדנא דמוכח' אותו הזכיר הרב בקשי דורון¹⁴⁶, ודוק כי הצוואה נכתבה תוך כדי סכסוך מתמשך של 16 שנים, שנים ארוכות לאחר מתן הכתובה לאישה, וכן נערכה לאור היחסים העכורים ולאור פס"ד לגירושים שניתן על ידי בית הדין ולאור כי הדברים מתועדים בערכאות. היש 'אומדנא דמוכח' יותר מזה על מנת לתת תוקף מלא לצוואה?

ד. יוער בזהירות המתבקשת כי התוקף שניתן לצוואה בפסה"ד אך לבסוף נשאר ב'צריך עיון' (שכן לבסוף הוחלט כי הדבר מוטל בספק) מותיר את הרושם כי בית הדין העדיף ברגע האחרון שלא לדון על פי עקרון 'דינא דמלכותא דינא'.

עוד יוער בזהירות המתבקשת כי הייתי ממליץ לעוה"ד להגיש עתירה לבג"ץ, על בסיס בג"ץ 10605/02¹⁴⁷.

דברי סיכום:

בעבודה זו ניסיתי להראות את משקלה של הכתובה הן מול הסכם הממון והן מול הכתובה, הן מעיני בית המשפט והן מעיני בתי הדין הרבניים ומה שביניהם.

אודה ולא אבוש, כי הופתעתי מהעדר הפסיקה האחידה.

מנגד לכך שכתובה היא מסמך משפטי מחייב המביאה לחובות הן מול הבעל בהסכמי ממון והן מול העיזבון כאשר יש צוואה, נתונה לפרשנויות רבות כל כך שכל פס"ד הן של ערכאה אזרחית והן של ערכאה דתית, נראה כי היא מסתמכת על מקורותיה שלה.

יותר מכך, דווקא בבית הדין הרבני, כמי שמנוי ושם מקומו הטבעי של הליך כתובה, כמספר הדיינים כך מספר הדעות, ולכל הלכה בשולחן ערוך יש פרשנויות לרוב וכך כל דיין יכול למצוא חפצו בפרשנות רוצה הוא מחפש על מנת לבסס את הפסיקה אותה הוא מבקש

¹⁴⁴ תיק (אזורי ת"א יפו) 1029854/1 עמ' 3 [פורסם האתר בתי הדין הרבניים 9.7.2017]

¹⁴⁵ רפאל שלמה דיכובסקי, שלמה בן-שמעון, אליהו בקשי-דורון, 'כתובה המנוגדת לצוואה', עמ' 186 תחומין, כרך יט'

¹⁴⁶ רפאל שלמה דיכובסקי, שלמה בן-שמעון, אליהו בקשי-דורון, 'כתובה המנוגדת לצוואה', עמ' 189 תחומין, כרך יט'

¹⁴⁷ בג"ץ 10605/02 יפה גמליאל נ' בית-הדין הרבני הגדול, נח(2) 529 (2003) [פורסם בנבו]

ואין דין מודעא כדין הסתלקות ויש דין מחילה מדין אומדנא.

יותר משבאתי למצוא קו מנחה יצאתי עטוף בפרשנויות ובפסקי דין שלא מכסים את הכתובה לא את הסכם הממון, על אף שחכמים רואים בו כבר שנים כהסכם תנאים קביל, אך זאת מנגד לפרשנים שלא מתירים למחול על כתובה, בין אם ויתור מכללא בין אם בסעיף מפורש, וגם לא את המצווה מה יעשה ברכושו הפרטי לאחר מיתה, הן אם ערך את צוואתו לפי הדין האזרחי, בין אם עשה זאת לפי הדין העברי.

עם זאת, העבודה היתה מסקרנת עבורי ויצאתי מחכים יותר, יודע יותר ובעיקר זהיר יותר.

צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפְדָּה וְשָׁבִיָּה בְּצִדְקָה¹⁴⁸.

¹ רש"י, בראשית, כ"ה, ו
¹ 9692/02 פלונית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007), עמ' 10
¹ שרשבסקי-קורינאלדי, דיני משפחה, כרך א', 228 (2015)
¹ בנציון שרשבסקי, דיני משפחה, מהדורה רביעית מורחבת, עמ' 88-89 (1993)
¹ א' רוזן-צבי, דיני המשפחה בישראל בין קודש לחול, (1990) 237
¹ אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא (תשס"א) עמ' 324
¹ כתובות, י" ע"א
¹ כתובות נ"ו ע"א
¹ אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא (תשס"א) עמ' 329
¹ בנציון שרשבסקי, דיני משפחה, מהדורה רביעית מורחבת, 91 (1993)
¹ אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא 324 (תשס"א)
¹ ראה הערות שוליים 20-21, בדף יד' ע"א במסכת שבת, מהדורת שוטנשטיין, שם מובא כי בתחילה היה הבעל מייחד את הכתובה על מעות או מטלטלין, כך שקודם התקנה, במידה וכספו היה זמין או אותו מטלטלין נעלם או פג ערכו, היה

בעיניו קל להוציאה, כך שלמעשה, מה שתיקן שמעון בן שטח הוא שיש שעבוד על כלל נכסי הבעל, וכך, לא תהא קלה להוציאה.

- 1 כתובת, י"א ע"א
- 1 אלון מנחם, המשפט העברי תולדותיו מקורותיו עקרונותיו, 459 (1992)
- 1 אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא, 326 (תשס"א)
- 1 שולחן ערוך, רבי יוסף קארו, ספר אבן העזר, הלכות כתובות, סימן סו, סעיף א'
- 1 שולחן ערוך, רבי יוסף קארו, ספר אבן העזר, סימן ס"ו
- 1 גיטין פ"א ב
- 1 אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא (תשס"א) עמ' 326
- 1 שרשבסקי-קורניאלדי, דיני משפחה, כרך א', 2015, עמ' 229 – ראה שם הערה 17
- 1 אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא (תשס"א) עמ' 327
- 1 ציון שרשבסקי, דיני משפחה, מהדורה רביעית מורחבת, 91 (1993)
- 1 שו"ע אבן העזר סימן סו סעיף ז'
- 1 תיק (אזורי חיפה) 509827/11 (פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14)
- 1 שם. עמ' 6-7
- 1 שו"ע אבן העזר סימן עז
- 1 תיק (אזורי י-ם) 1052580/5 (פורסם באתר בתי הדין הרבניים 11.12.17)
- 1 חוק יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973
- 1 חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), התשי"ג-1953
- 1 בג"ץ 9858/07 פלוני נ' בית הדין הרבני הגדול (פורסם בנבו, 30.03.2008)
- 1 חוק הירושה, תשכ"ה-1965
- 1 בג"ץ 2621/00 יוסף לוי נ' בית-הדין הרבני האזורי ירושלים, נד(3) 809 (2000)
- 1 חוק יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973
- 1 לגבי אותו סכום סביר, קיימת פסיקה ענפה בעיקר בבתי הדין הרבניים, הדנים בכתובות גבוהות להם מתחייבים בעלים מסיבות שונות, אך דוק כי פס"ד בע"מ 9692/02 פלוני נ' פלוני, סב(3) 29 (2007) קובע כי גם סכומים גבוהים תלויים בסביבות של כל מקרה לגופו ויכול שיתקבלו אם הוכחה גמירות דעת או סבירות ביחס לגובה הונו של הבעל.
- 1 בג"ץ 1000/92 בבלי נ' בית הדין הרבני הגדול פ"ד מח (2) 221
- 1 שלמה דייכובסקי "הלכת השיתוף" - האם דינא דמלכותא? תחומין כרך יח עמוד 18
- 1 שלמה דייכובסקי "הלכת השיתוף" - האם דינא דמלכותא? תחומין כרך יח עמוד 25
- 1 **ע"א 208/64 בלגור נ' אריאלי (פ"ד יח) 189 (4) (1964) [פורסם בנבו]**
- 1 ע"א 208/64 בלגור נ' אריאלי (פ"ד יח) 192 (1964),
- 1 ע"א 208/64 בלגור נ' אריאלי (פ"ד יח) 193 (1964),
- 1 תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]
- 1 שם. עמ' 7
- 1 תיק(אזורי חיפה) 509827/11, עמ' 3 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 15.3.16]
- 1 שם.
- 1 תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 עמ' 8 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]
- 1 תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 עמ' 10 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]
- 1 תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 עמ' 9 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]
- 1 ראה גם חושן משפט סימן רמ"ב סעיף א
- 1 תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 עמ' 10 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]
- 1 ראה הערת שוליים 6 לפסה"ד, שם מצוין הרב לזו, כי למרות שבכתובה עצמה מצוין כי הכתובה מבטלת את כל המודעות האחרות, הרי שלדעתו אין מדובר ב'מודעא' כגון הסכם ממון אלא הסכמים אחרים כמו בשטר "פסיים" שזהו שטר חוב פיקטיבי, הבא לדמות את האדם כעשיר ע"י מתן הסכמי הלוואות לאנשים שלא באמת לו, כמובא במסכת כתובות יט, ע"ב, ושטר "אמנה" שזהו שטר חוב שנתן הלווה למלווה מראש, לפני שקיבל ממנו הלוואה, במגמה לקבל ממנו הלוואה כל אימת שיזדקק לכסף. (ההגדרות למונחים 'שטר פסיים' ו'שטר אמנה' הובאו מאתר דעת המשויך למכללת הרצוג בכתובת - <http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=586>)
- 1 תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 עמ' 5 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]
- 1 9692/02 פלוגית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007) [פורסם בנבו]
- 1 9692/02 פלוגית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007) [פורסם בנבו] ראה פסקה 7
  1. שם. פסקה 12
  1. שם. פסקה 20
  - 1 9692/02 פלוגית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007), עמ' 5
  - 1 ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3
  - 1 ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3, ראה פסקה 14 להחלטה.
  - 1 חוק הירושה, תשכ"ה-1965
  - 1 ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3, ראה פסקה 8 להחלטה.
  - 1 ע"א 293/72 פילוסוף, עו"ד נ' "תעוז" קופת-תגמולים לשכירים בע"מ ליד בנק לאומי לישראל בע"מ, פ"ד כז(2) 535 [פורסם בנבו]
  - 1 ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3, ראה פסקה 15
  - 1 ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3, ראה פסקה 19
  - 1 9692/02 פלוגית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007) פסקה 17 לפסק דינה של כבי השי ארבל
  - 1 ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3, ראה פסקה 20

13. פרופ' א' רוזן-צבי, יחסי ממון בין בני זוג (מיקרושור, תשמ"ב) עמ' 144
14. פרופ' א' רוזן-צבי, יחסי ממון בין בני זוג (מיקרושור, תשמ"ב) עמ' 305
15. ת"ע (ת"א) 951/75 קיפר נ' רבשטיין, מנהל עיזבון, פ"מ תשל"ח(2) 3, ראה פסקה 21
16. ע"א 293/72 פילוסוף, עו"ד נ' "תעוז" קופת-תגמולים לשכירים בע"מ ליד בנק לאומי לישראל בע"מ, פ"ד כז(2) 539 [פורסם בנבו]
17. ש.ם. פסקה 22
18. ש.ם. 24
19. חוק יסודות המשפט, תש"ם-1980.
20. 9692/02 פלונית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007) [פורסם בנבו]
21. 9692/02 פלונית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007), ראה פסקה 6 לפסק דינה של כב' הש' נאור.
22. ע"א 293/72 פילוסוף, עו"ד נ' "תעוז" קופת-תגמולים לשכירים בע"מ ליד בנק לאומי לישראל בע"מ, פ"ד כז(2) 535 [פורסם בנבו]
23. 9692/02 פלונית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007), ראה פסקה 6 לפס"ד של כב' הש' נאור
24. ש.ם.
25. תיק (גדול) 1-21-4979 (פורסם באתר בתי הדין הרבניים 8.2.2005)
26. 9692/02 פלונית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007), ראה פסקה 13 לפס"ד של כב' הש' נאור.
27. 9692/02 פלונית נ' פלוני, סב(3) 30 (2007) [פורסם בנבו]
28. תיק (אזורי אשקלון) 1-21-5192 עמ' 3 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 8.1.2001]
29. תיק (אזורי צפת) 863794/7 עמ' 5 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 30/11/2016]
30. אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא (תשס"א) עמ' 325
31. שרשבסקי-קורניאלדי, דיני משפחה, כרך א', (2015), 237
32. אלישיב קנוהל, הכתובה והסכמי ממון בנישואין, תחומין כא (תשס"א) עמ' 324
33. מיכאל קורניאלדי, דיני ירושה – צוואות, ירושות ועזבונות (1992), 175
34. אבן העזר, סימן ק"ו סעיף א'
35. מיכאל קורניאלדי, דיני ירושה – צוואות, ירושות ועזבונות (1992), 176 – ראה ה"ש 24.
36. מיכאל קורניאלדי, דיני ירושה – צוואות, ירושות ועזבונות (1992), 176
37. מיכאל קורניאלדי, דיני ירושה – צוואות, ירושות ועזבונות (1992) 177
38. ש.ם.
39. תיק (בית הדין ת"א-יפו) 4992/תשי"ד פד"ר א' עמ' 289
40. תיק (בית הדין ת"א-יפו) 4992/תשי"ד פד"ר א' עמ' 292
41. ש.ם. פסקה 8
42. תיק (בית הדין ת"א-יפו) 4992/תשי"ד פד"ר א' עמ' 290
43. תיק (בית הדין ת"א-יפו) 4992/תשי"ד פד"ר א' עמ' 312
44. תיק (בית דין אזורי באר שבע) תיק 944846/6 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]
45. תיק (בית דין אזורי באר שבע) תיק 944846/6 עמ' 15 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]
46. תיק(אזורי חיפה) 509827/11 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 15.3.16]
47. תיק(אזורי חיפה) 509827/11 עמ' 1 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 15.3.16]
48. ש.ם. עמ' 5
49. ש.ם.
50. ש.ם. עמ' 7
51. תיק(אזורי חיפה) 509827/11 עמ' 7 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 15.3.16]
52. תיק (בית הדין הרבני האזורי צפת) 619776/6 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 15.05.15]
53. ש.ם. עמ' 2
54. ש.ם.
55. ש.ם.
56. ש.ם.
57. ש.ם.
58. ש.ם.
59. ש.ם. עמ' 3
60. תיק (אזורי באר שבע) 944846/6 עמ' 10 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 14.3.14]
61. תיק (בית הדין הרבני האזורי חיפה) 480172/6 [פורסם באתר בתי הדין הרבניים 9.3.17]
62. ש.ם. עמ' 14
63. 9692/02 פלונית נ' פלוני, סב(3) 29 (2007), ראה פסקה 14 לפס"ד של כב' הש' נאור.
64. אעיר כי עשיתי מאמצים לא מעטים לאיתור פסה"ד ולא עלה בידי לאתרו, על מנת שאוכל לקרוא אותו במלואו ולעמוד על הסיבות לכך כי אומד דעת הצדדים בעניין זה עשה בית הדין הרבני צעד גדול בשלילת דמי כתובה מבלי כל התנאה מפורשת, אך ניתן לשער כי גובה הכתובה הקלה על הדיינים בעניין זה.
65. רפאל שלמה דיקובסקי, שלמה בן-שמעון, אליהו בקשי-דורון, 'כתובה המנוגדת לצוואה', תחומין, כרך יט', עמ' 182
66. ש.ם. ראה ה"ש 1 למאמר
67. ש.ם. עמ' 184.

- 1.68. רפאל שלמה דיכובסקי, שלמה בן-שמעון, אליהו בקשי-דורון, 'כתובה המנוגדת לצוואה', תחומין, כרך יט', עמ' 188
- 1.69. שם
- 1.70. שם. עמ' 187
- 1.71. שם. עמ' 188
- 1.72. שם. עמ' 189
- 1.73. שם.
- 1.74. שם. עמ' 190
- 1.75. שם, עמ' 192
- 1.76. שם.
- 1.77. שם. עמ' 193
- 1.78. שם.
- 1.79. שם.
- 1.80. תיק (אזורי ת"א יפו) 1029854/1 [פורסם האתר בתי הדין הרבניים 9.7.2017]
- 1.81. שלמה דיכובסקי "הלכת השיתוף" - האם דינא דמלכותא? תחומין כרך יח עמוד 18
- 1.82. תיק (אזורי ת"א יפו) 1029854/1 עמ' 3 [פורסם האתר בתי הדין הרבניים 9.7.2017]
- 1.83. רפאל שלמה דיכובסקי, שלמה בן-שמעון, אליהו בקשי-דורון, 'כתובה המנוגדת לצוואה', עמ' 186 תחומין, כרך יט'
- 1.84. רפאל שלמה דיכובסקי, שלמה בן-שמעון, אליהו בקשי-דורון, 'כתובה המנוגדת לצוואה', עמ' 189 תחומין, כרך יט'
- 1.85. בג"ץ 10605/02 יפה גמליאל נ' בית-הדין הרבני הגדול, נח(2) 529 (2003) [פורסם בנבו]
- 1.86. ישעיהו א' כז'